

Horváth János, Verseghy Ferenc és a teremtmény képzelet

Jacques Delille tanköltészetére magyarul

A fogságból történt kiszabadulását követően Verseghy Ferenc élete végéig tevékenyen részt vett a magyarországi irodalmi, kulturális életben. Egyik fő munkatársa volt Horváth János veszprémi kanonoknak, aki 1820-ban elindította az első katolikus, egyházi és irodalmi témájú folyóiratot. Az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* 1824-ig évente négyszer jelent meg, összesen 20 lapszám készült.¹ Verseghy Horváth Jánossal folytatott levelezéséből jól ismerjük a folyóiratban való közreműködése részleteit. Horváth rendszeresen közölte Verseghy írásait, így például egyházi énekeit, zsoltárfordításait, tanulmányait.² A költő több alkalommal kapott megbízást Horváthtól verses műfordítások készítésére német, olasz és francia nyelvből, mivel a kanonok saját közleményeit „kifejezetten szerette [...] a szív elérzékenyítése okán különböző költeményekkel színezní, [...] mégpedig »bajnoki módra mérsékeltt lépés«-ű, azaz hexameteres magyarítást kért”.³ Így készültek el és jelentek meg részletek François-Auguste-René de Chateaubriand *Génie du Christianisme, ou Beautés de la Religion Chrétienne* (1802) című költeményéből, egy Voltaire-versből, valamint Torquato Tasso *A megszábadított Jeruzsálem* (1575) című eposzából.⁴ Verseghy szorgalmasan dolgozott az *Egyházi Értekezések* számára készülő munkákon, így 1822-ben bekövetkezett halálakor több olyan

1 Lásd erről KOPPÁNYI Júlia, „Az Egyházi Értekezések és Tudósítások: Az első hazai katolikus folyóirat”, *Magyar Könyvszemle* 119, 2. sz. (2003): 188–202. – Itt szeretném megköszönni Doncsicz Etelkának, Főrizs Gergelynek, Szász Gézának, Sztankovits Gergelynek és Tüskés Gábornak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítséget.

2 Lásd erről VERSEGHY Ferenc, *Levelezése*, szerk. DONCSICZ Etelka, Magyar Írók Levelezése (Debrecen: Debrecen Egyetemi Kiadó, 2019), 725–732; VERSEGHY Ferenc, *Összes költeményei, I. Szövegek, II. Jegyzetek, III. Dallamok*, szerk. HOVÁNSZKI Mária, Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, XVIII. (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021–2022; a továbbiakban: VFÖK), 2:25–26.

3 VFÖK, II, 580.

4 Uo., 575–578, 580–582, 641–644.

szöveg maradt a hagyatékában, mely korábban nem jelent meg a folyóiratban. Az 1824. évi III. kötetben Horváth János *Egy jeles magyar írónak maradványai* címmel összesen négy ilyen fordítást adott közre. A három zsoltárfordítás után áll *A képzelő erőnek nagy művei az emberben, Delille után* című, összesen 201, hexameteres verssorból álló szöveg. A 19. század első felének magyar irodalmában az adaptáció témáját tekintve társtalanul áll; a fő témának a korabeli filozófiai, morális, esztétikai, irodalomelméleti gondolkodásban való központi fontossága mellett ez a különlegesség adja egyedi jelentőségét. Az alábbiakban bemutatom Jacques Delille francia költőnek a fordítás alapjául szolgáló, Magyarországon szinte ismeretlen, *L'Imagination* című verses munkáját, és beillesztem azt a korszakban a képzeletről folytatott interdiszciplináris eszmecserébe. Ezt követően kitérek a Verseghy-fordítás keletkezéstörténetére, a francia eredetivel párhuzamosan közlöm, s retorikai-stilisztikai szempontból megvizsgálom a magyar szöveget. A függelékben közreadom azt a Horváth Jánoshoz köthető, kéziratban maradt szövegrészletet, mely feltehetően szintén Horváth képzelőerőről tervezett tanulmányának előmunkálatai során keletkezett.

Jacques Delille, a természet és az érzelmek költője

Az 1738-ban született Jacques Delille párizsi iskolák elvégzése után elemi iskolai tanítói képesítést szerzett.⁵ Kiváló latinista volt, s első nagyobb vállalkozása, Vergilius *Georgicáinak* fordítása révén országos hírré tett szert. E munkája elismeréseként Voltaire beajánlotta a Francia Tudományos Akadémia tagjai közé, ahová 1774-ben vették fel. Később elnyerte a Collège de France latin professzori kinevezését. Az 1800-as évek elején jelent meg két további, nagy lélegzetű fordítása, Vergilius *Aeneisének* és Milton *Elveszett paradicsomának* francia változata. Eredeti munkái szintén hosszabb terjedelmű, több ezer soros verses művek: a *Kertek* (1780), *A vidéki ember* (1800), *A képzelet* (1806) és *A természet három birodalma* (1808).⁶ Az életmű alapos tárgyalásának a francia irodalomtörténészek

5 Életéről és munkásságáról a magyar nyelvű szakirodalomban a *Világirodalmi lexikon* Fodor István által írt szócikke tájékoztat a leg részletesebben, vö. *Világirodalmi lexikon*, főszerk. (I–XI:) KIRÁLY István, (XII–XIX:) SZERDAHELYI István, felelős szerk. (I–XI:) SZERDAHELYI István, (XIII–XIX:) JUHÁSZ Ildikó, 19 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970–1996), 2:632–633.

6 Jacques DELILLE, *Les Jardins, ou l'Art d'embellir les paysages* (Paris: Valade, 1782); Jacques DELILLE, *L'Homme des champs, ou les Géorgiques Françaises* (Strasbourg: Levrault, 1800); Jacques DELILLE, *Les Trois Règnes de la nature, I–II*, avec des notes de M. CUVIER, de l'Institut, et autres savants (Paris: Giguet et Michaud, 1808). – A magyar nyelvű szakirodalomban egyedül Vörös Imrénék az iro-

közül elsőként Édouard Guitton szentelt monográfiát. A Delille munkásságát a francia természetköltészet keretei között elemző Guitton szerint: „Delille volt kora legjobb fordítója és legjobb versszerzője, ezek a titulusok jól jellemzik működését, s egyben a költészetnek a felvilágosodás és a romantika közötti állapotát.”⁷ A témában készült újabb monográfia középpontjában az érzelmek leírásának, kifejezési formáinak azonosítása, vizsgálata áll. Szerzője, Nicolas Leblanc a bevezetésben ismerteti azt a Delille életművét és kultuszával kapcsolatos, több helyütt előforduló megállapítást, mely szerint „nincs sok szerencsétlenebb szimbolikus bukás a francia irodalom történetében, mint Jacques Delille-é. A maga korában rendkívül híres költő nevét, akinek művei több tízezer példányban kelttek el, és számos európai országban lefordították őket, ma már csak a 18–19. századi irodalom kutatói ismerik, akik a legkevésbé sem tolakodnak azért, hogy verseit elemezhesék”.⁸

Guitton rámutat, hogy Delille pályája éppen az úgynevezett leíró költészet aranykorával esik egybe.⁹ Az e műfajba sorolható szövegek közös jellemzője az epikus felépítés, szerzőiket elsődlegesen a didaktikus, pedagógiai szándék vezérli. A 18. század egészét jellemző törekvés volt a világ megismerése, az összegyűj-

dalom és a természetszemlélet kapcsolatát tárgyaló elemzéseiben találkozunk néhány helyen Delille nevével. Az érzelmes romkultusz mint a kertművelés új eleme és új irodalmi téma kapcsán Vörös felhívja a figyelmet a *Kertek* irányadó szerepére. Lásd VÖRÖS Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 63–64, 85.

- 7 Édouard GUITTON, *Jacques Delille (1738–1813) et le poème de la nature en France de 1750 à 1820*, Publications de l'Université de Haute-Bretagne (Paris: Klincksieck, 1974), 574. További monografikus feldolgozások, tanulmánykötetek: Ludwig BERTHOLDT, *Jacques Delille: Seine Dichtung und seine Zeit*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde (Nürnberg: Buchdruckerei von J. L. Stich, 1914); Vedad Zeki ÖRS, *Jacques Delille poète célèbre: 1738–1813* (Zürich: Leeman frères & Co., 1936); Philippe AUSERVE, *Delille poète français, l'Auvergne littéraire, artistique et historique*, n° 180–181 (Clermont-Ferrand: G. de Bussac, 1964); Ursel-Margret BECKER, *Jacques Delille « L'Imagination »: Ein Beitrag zur einer Imaginationstheorie des ausgehenden 18. Jahrhunderts* (Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, 1987); *Delille est-il mort? Ouvrage collectif*, Collection Écrivains d'Auvergne (Clermont-Ferrand: G. de Bussac, 1967); *Jacques Delille l'oublié: Table ronde du 8 novembre 2013, organisée par l'Académie des sciences, belles-lettres et arts de Clermont-Ferrand, à l'occasion du bicentenaire de la mort de Jacques Delille [collectif]* (Clermont-Ferrand: Académie des sciences, belles-lettres et arts de Clermont-Ferrand, 2016); *Jacques Delille et la poésie descriptive: Actes de la journée d'étude de la Société des amis des poètes Roucher & André Chénier (Versailles, 16 mars 2002)*, szerk. par Jean-Noël PASCAL, Cahiers Roucher-André Chénier. Études sur la poésie du XVIIIe siècle, no. 22 (Paris: 2003).
- 8 Nicolas LEBLANC, *La Poétique des émotions dans l'œuvre de Jacques Delille*, coll. „L'Europe des Lumières” (Paris: Classiques Garnier, 2022), 7.
- 9 GUITTON, *Jacques Delille*, 263–266. – A leíró költészet antik hagyománya és 18. századi irányai, valamint a verses iskolai „pictura”-gyakorlatok bemutatásához Delille említésével lásd VÖRÖS, *Természetszemlélet*, 60–62.

tött ismeretek rendszerezése, az ember helyének kijelölése, s a költészetben is érvényesül az enciklopédizmus igénye. Ennek jegyében rendkívül népszerűek voltak a tanköltemények és a természetköltészet, s e két műfaj kombinációja. A költők a bölcseszett- és a természettudomány tág köréből választották témáikat, s versebe foglalták a tudományágak történetét, eredményeit az antikvitástól saját korukig. Vergilius *Georgicája* fordításának is köszönhetően újra divatba jött ez az antik műfaj, s a 18. századi szerzők szorgalmasan másolták, imitálták nagy elődeik szövegalkotási, stilisztikai, retorikai eljárásait. Delille, de mások is nagymértékben alkalmaztak kompilációs, variációs technikákat; nem volt elvárás az eredetiség, bátran dolgoztak egybe különböző forrásokból vett jelöletlen idézeteket, fordításokat. A korszak francia tanköltészetét egyaránt jellemzi a klasszicizmus, a természet dicsőítése, a világ jelenségeinek vizsgálata a legnagyobbtól a legapróbbig, az ember fizikai, szellemi, lelki tulajdonságainak minél teljesebb megismerése, leírása iránti vágy, s ezzel együtt a teológiai, vallási témák háttérbe szorulása. Az újkeletű humanizmus a 18. századi fiziológiai, biológiai, pszichológiai és más tudományos eredményekre épülve kap új dimenziót. Megjelenik a szenzualizmus, az érzékek útján történő megismerés felértékelődése, valamint az impresszionizmus, a pillanat, az érzéki benyomások rögzítése. Ez utóbbi jelenségek irodalmi témává és módszerré válása egyben előkészíti az utat a szentimentalizmus és a romantika kibontakozása felé.¹⁰ A század költészetében számos olyan vonás fedezhető fel, mely arra mutat, hogy nem húzható éles választóvonal a felvilágosodás és a romantika között. Így például Delille munkáiban – ahogyan az általa nagyra tartott Rousseau-nál is – nagy teret kapnak a költői én szubjektív élményei, megnyilvánulásai, s fontossá válik az egyén belső világának rögzítése.¹¹

Mindezen megállapítások jól összegzik Delille költészetének lényegi jellemzőit. A rendkívül nagy sikerű *Kertekben* a költő egyrészt gyakorlati tanácsokat ad a hatékony kertműveléshez, másrészt leírja a kertben, a természetben létezés jótékony hatásait az emberre. *A vidéki ember* című munkájában bemutatja a városoktól távoli élet szépségeinek többféle aspektusát, egyben ábrázolja a gazdálkodás gyakorlati oldalát, folyamatait. *A természet három birodalma* valódi verses enciklopédia, amely egybefoglalja a világ számos jelenségére, létezőjére (a Naprendszer, a bolygók, a Föld, a földrajzi jelenségek, a kőzetek, ásványok, növények, állatok, az ember) vonatkozó antik tudást és a legkorszerűbb ismereteket. Az ismeretterjesztő jelleg Delille esetében kiegészül olyan vonásokkal is, melyek vizs-

10 GUITTON, *Jacques Delille*, 572–573.

11 Lásd erről Sakurako INOUE, „Des Lumières au Romantisme: autor de L’Imagination (1806) de Jacques Delille”, *Revue d’Histoire littéraire de la France* 111, 3. sz. (2011): 593–604, 604.

gálata a költészet egyik alapvető sajátossága, az érzelmek ábrázolása, átadása köré illeszkedik. Nicolas Leblanc a következőképpen összegzi a Delille műveire vonatkozó 19–20. századi értékelések főbb meglátásait: „Delille örömét lelte abban, hogy »leírt a leírás kedvéért«, verseket írt »a versírás kedvéért«; költészete így pusztán folytonos stílusgyakorlat, s csak megvetést érdemel”.¹² Leblanc saját szemlélete ettől lényegesen eltér: véleménye szerint téves a felfogás, mely szerint – Delille verseit csupán a romantikus költészet szempontjából megítélve – a korábbi elemzések negatívumként értékelték a személyes érzelmek kifejezésének hiányát. A Delille-szövegekben megjelenített érzelmeket a saját történeti-poétikai összefüggéseikben vizsgálva a kérdésre, miszerint célja volt-e a szerzőnek az, hogy érzelmeket keltsen olvasóiban, egyértelmű igennel válaszolhatunk. Leblanc az „érzelmek” kategóriáját igen tágan, sokösszetevőjű jelenségként értelmezi; fő célja az érzelmek különböző megjelenési formáinak elkülönítése és leírása. Elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, „milyen mértékben kívánt [Delille] a befogadóban különböző intenzitású érzelmi állapotokat gerjeszteni, amelyek számos módon megnyilvánulhatnak az átélő szubjektumban, olyan expresszív reakciók formájában, mint például a sírás vagy a nevetés, fiziológiailag (fokozott szívverés, izzadás stb.), vagy tisztán lelki, lényegileg pszichológiai síkon”.¹³ Ahogyan látni fogjuk, mind a természet, mind az érzelmek leírása elsődlegesen fontos témái a képzeletről szóló tankölteménynek is.

A képzelet című tanköltemény keletkezése és tartalma

Delille 1784-ben kezdett dolgozni a *L’Imagination* című leíró költeményén, melyhez jelentős inspirációt jelentett 1784-es görögországi és közép-ázsiai utazása, elsősorban az antik művészet helyszíni tanulmányozása.¹⁴ A mű címének magyarázata többféle formában is elképzelhető, hiszen a latin eredetű „imagination” kifejezés egyaránt vonatkoztatható a képzeletre, a képzelőerőre, vagy a fantáziára, de szorosan összefügg a teremtmő alkotással, a kreativitással, az ihlettel, s bizonyos értelemben a nosztalgiával is. A fogalom bevett fordítása az irodalomelméleti diskurzusban általában a ‘képzelet’, ezért a továbbiakban is *A képzelet* címmel hivat-

12 LEBLANC, *La Poétique des émotions*, 24.

13 Uo., 25–27.

14 Az előszóban Delille az 1785-ös évet adja meg műve keletkezési ideje kezdő dátumaként, de több egyéb dokumentum alapján ez az adat bizonyíthatóan téves, lásd erről BECKER, *Jacques Delille « L’Imagination »*, 58–64.

kozunk Delille munkájára.¹⁵ Delille két angol szerző, Joseph Addison és James Akenside témával kapcsolatos írásai nyomán indult el, de a téma filozófiai szempontú, absztrakt kifejtése helyett egyfajta enciklopédiáját adja az ember által alkotott nagy műveknek a hétköznapi élet, a tudományok, a művészetek, a nyelv, a társadalom stb. területén. A költeményt 1794-ben, Párizsban fejezte be, de csak 1806-ban jelent meg egy másik tudós irodalmár, Joseph-Alphonse Esménard terjedelmes jegyzeteivel.¹⁶ Ezt követően Delille összes műveinek több különböző kiadásában is közreadták; kritikai kiadása nem készült.

A munka terjedelmes és a szöveg értelmezéséhez számos fontos szemponttal szolgáló előszavát Delille azzal kezdi, hogy válaszol a hozzá korábban eljutott kritikai észrevételekre, s igyekszik magyarázatot adni arra, miért éppen ebben a műfajban tárgyalja a képzelet működését. Mint írja, a költemény kiadásának elhúzódnása már önmagában hátrányt jelent, kicsit több mint tíz év távlatából sokkal avítottak érzik.

Ráadásul ez a hosszú várakozás időt adott a rosszindulatnak, hogy felvértezze magát a mű sikere ellen, s kudarca esetén bírálták a nem ismert munka címét; azt állították, hogy a Képzelet túl kevésbé körülhatárolt és túl kiterjedt téma; megfelelkezve arról, hogy Lucretius verset írt a dolgok természetéről, *De rerum natura* címmel, vagyis az egész világról és mindenről, ami benne van. Az a téma minden bizonnyal sokkal kevésbé körülhatárolt, sokkal kiterjedtebb, a képzelet csak egy kis részét alkotja, s ez mégsem akadályozza annak, hogy ez a költemény az ókor egyik legpompásabb és legbecsesebb emléke legyen. Egy tárgy nagy kiterjedése inkább előny, mint hátrány; az a fontos, hogy az anyagot osszunk fel jól elkülöníthető és jól körülírható részekre.¹⁷

15 Az irodalomtudományi szaknyelvben a latin eredetű 'imaginatio' magyar változataként egyaránt használatos a 'képzelet' és a 'képzelőerő' terminus, míg a filozófiai, pszichológiai, humánbiológiai, humánétológiai, pszichológiai szakirodalomban a jelenséget inkább 'képzelet'-ként írják le.

16 Jacques DELILLE, *L'Imagination, I–II*, avec des notes historiques et littéraires par J. ESMÉNARD (Paris: Giguet et Michaud, 1806). Delille költeményét részletesen bemutatta és elemezte Becker, illetve röviden tárgyalta egy önálló tanulmány: Jörn STEIGERWALD, „Jacques Delille: L'Imagination (1795)”, in *Aufklärung und Imagination in Frankreich (1675–1810): Anthologie und Analyse*, szerk. Rudolf BEHRENS és Jörn STEIGERWALD, in Zusammenarbeit mit Barbara STORCK, Hallesche Beiträge zur Europäischen Aufklärung, Band 54, 534–562 (Berlin–New York: De Gruyter, 2016).

17 „De plus, cette longue attente donne à la malveillance le temps de s'armer contre le succès, et déjà, au défaut de l'ouvrage qu'on ne connaissait pas, on en a attaqué le titre; on a prétendu que l'Imagination était un sujet trop vague et trop étendu; on a oublié que Lucrèce a fait un poème sur la nature des choses, *De rerum natura*, c'est-à-dire sur le monde entier et sur tout ce qu'il renferme; sujet assurément beaucoup plus vague, beaucoup plus étendu, et dont l'Imagination ne serait qu'une faible partie, ce qui n'empêche pas que ce poème ne soit un des plus magnifiques et un des plus précieux monuments de l'antiquité. La grande étendue d'un sujet est plutôt un avantage qu'un inconvénient; l'important

E kijelentés jegyében Delille nyolc, körülbelül 800–1000 sor terjedelmű részre, „ének”-re (*chant*) osztotta fel a költeményt. Az eszme- és irodalomtörténeti vizsgálat előtt érdemes röviden áttekinteni az énekek tartalmát a szerző által közölt kivonat alapján (vö. *Préface*, XX–XXX):

I. ének: L’homme sous le rapport intellectuel (Az emberi értelem)

Az érzékszervekre nagy hatást tesznek a különféle dolgok, s bekövetkezik az a megmagyarázhatatlan jelenség, hogy ezek a benyomások bevésszödnék az emlékezetbe, majd ebből a hatalmas tárházból válogat tetszése szerint a képzelet, átalakítva az emlékeket. A képzelet az álmódás közben is aktívan működik. Hogyan működik a teremítő képzelet, hogyan kapcsolódnak benne össze a szellemi kategóriák a fizikai létezőkkel, s hogyan képes művészi módon megjeleníteni egyiket a másik segítségével? A képzelet legszembe-tűnőbb sajátága, ahogyan képes összekötni egymástól látszólag távol eső dolgokat is, s felmutatni hasonlóságukat. A velünk született eszmék leírása, ezek hogyan befolyásolják az ember életét; milyen fokú boldogságig juthatunk, ha kiműveljük értelmünket és képzeletünket.

II. ének: L’homme sensible (Az ember érzékei)

A képzelet hatása a boldogságra; az illúzióknak valódi örömeiket felváltó örömei; hogyan fordul el a képzelet a jelentől az emlékezés révén a múlt felé, az előrelátás által a jövő felé. Az emlékezés számos vonzalom, bűn és erény forrása, de egyben megbánást, barátságot, elismerést vagy gyűlöletet szül. A jövő még élénkebben serkenti a képzeletet a félelem, illetve a remény révén, melyeknek egyaránt lehetnek káros vagy üdvös hatásai.

III. ének: L’impression des objets extérieurs (A külső dolgok által keltett benyomások)

A színek, a formák, a mozdulatok, az eleganciájukból és harmóniájukból fakadó kecsesség; a szerénység ereje és varázsa; az újdonság ereje, vonzereje és veszélyei; a divat ereje. Milyen benyomást tesz ránk, ha látjuk, hogyan kezdődnek és végződnek a dolgok; a gyermekkor és az időskor? Hogyan indít meg a szörnyű dolgok (csaták, vulkánok) látványa? Mely dolgok okoznak melankóliát, szomorúságot, rémületet és iszonyatot; hogyan lehet megkülönböztetni ezeket az érzelmeket? A nagyszerűség hatása a képzeletre; nagyszerűség a természet műveiben, az erdőkben, a tengerben és a hegyekben; az égbolt hatalmas-sága; az ember mint a teremítés remekműve, aki érzelmeinek benyomása révén minden más létezőnél élénkebben használja a képzeletét. Az ékesszólás, a gesztusok és a tekintet.

IV. ének: Impression des lieux (A helyek által keltett benyomások)

A képzelet és a helyek kölcsönös hatása; a vad helyek lelki beállítottságunktól függő hatása. A helyek fizikailag és szellemileg is hatnak ránk, kellemes vagy szomorú emléke-

est d’en diviser les masses en parties bien distinctes et bien circonscrites.” DELILLE, *L’Imagination*, I–II, 1: XIX–XX. – Az idézeteket saját fordításomban közlöm.

inkből eredően. Ókori helyek és a hozzájuk kötődő emlékek: ezek a helyek annál élénkebb benyomást keltenek, mivel híresebb eseményeket idéznek fel; a képzelet örömét leli a romok felfedezésében és újjáteremtésében (Róma, Athén példája). Miben áll a varázs, amelyet az írók megtapasztalnak az ihletett helyeken? A sötét, magányos helyek hatása.

V. ének: Les arts (A művészetek)

Ez az ének egyfajta „himnusz a szépséghez mint a művészetek modelljéhez”. Az ideális szépség a szobrászatban és a festészetben. Hogyan tudták megragadni a görögök azt, ami a természetben a legtükéletesebb, és több, jó ízléssel és zseniális tehetséggel reprodukált vonásból alkotni egy egészet, túlszárnyalva a természetet? Híres műremekek: a Belvedere-i Apolló, Raffaello *Urunk színeváltozása*; zene, tánc, építészet; a római Szent Péter-bazilika kupolája. A költészet, varázsa és vigasztalása; különböző műfajai; a vígjáték, a tragédia (Molière és Racine); az apológ (La Fontaine); az eposz (Homérosz, Vergilius, Dante, Milton, Ariosto, Tasso, Ovidius, Voltaire). A retorika; az erő, amelyet a hasznos igazságoknak ad; a természettudományok és a képzelet kapcsolata; a geometria; mit köszönhetnek a képzeletnek a kézműves mesterségek (az órágyártás, a nyomtatás) és a navigáció.

VI. ének: Le bonheur et la morale (A boldogság és az erkölcs)

A képzelet hatása a boldogságra különböző korokban. Milyen elvek szerint kell irányítanunk a képzeletet? A boldogság, a függetlenség, a munka forrásai, amelyeknek mindig célnak és reménynek kell lenniük. Az erény, a képzelethez viszonyítva. A társadalmi boldogság elérése; a képzelet és az önbizalom kapcsolata; Rousseau példája. Hogyan fegyverezhetjük fel a képzeletet a halálfélelem, a szegénység, a sötétség ellen, milyen erőforrásokat biztosít számunkra a természet, hogyan nyújthat segítséget a morálfilozófia (Horatius, Rousseau, Fontenelle, Voltaire, Montaigne)? Az olvasmányok megválasztásában az életkor és annak szükségletei szerint kell dönteni. Szerencsétlen körülmények, melyek között el kell fojtani a képzelet tevékenységét: hálátlanság; vagyonunk, barátainak elvesztése; száműzetés és különösen a fogság.

VII. ének: La politique (A politika)

A törvények és a büntetések nem elegendőek a nép irányításához, ez esetben a képzelet arra szolgál, hogy felkeltse a polgároknak a haza szeretetét. Milyen esetekben vezetett jóra a polgárok engedelmessége, s milyen szerencsétlenségeket okozott annak hiánya? Állami és egyházi ünnepek, fesztiválok. A halottak kultusza a civilizált és a vad népek körében: az emlékezés összekapcsolja az egymást követő nemzedékeket. Népi ünnepségek a különböző országokban; diadalünnepek a rómaiaknál; Egyiptom királyainak ünnepélyes ítélőhozatala; Görögország nemzeti ünnepei. Az emlékművek ereje, keletkezésük, fejlődésük; síremlékek; a régiek politikai törekvése, hogy az erények jó példaként mutassák be a jeles embereket emlékműveik kapcsán; Saint-Denis megszentelt sírjai. A kitüntetések pazarlásának és odaítélésének veszélyei. Különféle nemzeti

viseletek, jelképek divatja és a divatok elmúlása (fehér rózsza, vörös rózsza, a zöld és kék frakciók, a trikolór szalag).

VIII. ének: Les cultes (A vallások, kultuszok)

Hogyan elmélkedhetünk a Legfelsőbb Lényről, minden tökéletesség első forrásáról? Olyan kultuszra van szükség, amely közelebb visz Istenhez, és rámutat, miért van szüksége rá az embernek. Az elismerés, a félelem, a remény, az érdeklődés és a büszkeség által létrehozott különféle kultuszok forrásai: istentisztelet az ókorban; a római császárok apoteózisa. A félelemkeltés nem kívánatos forrása az istentiszteletnek (az afrikaiak negatív példája). Istenhit Indiában, a Maldív-szigeteken, az indián népeknél. A babona, a jósök, jóslatok. A polgári hatalom és a vallási tekintély egyesülésének valódi eredete, pozitív hatásai. Az egyistenhit elterjedése. Egyiptom isteneinek kultusza Görögországban, a római istenhit kialakulása, formái, szertartásai. Az alapítók befolyása a vallásokra (Zoroaszter, Numa, Mohamed, Konfúciusz); a szokások és az éghajlat összefüggései; a Nap mint isten tisztelete. A keresztény vallás; a képzelet szerepe a szertartások, ünnepek megteremtésében; a katakombákban összegyűlt vértanúk és korai keresztények festményei; a fanatizmus. A déloszi Apollón-ünnep; emberáldozatok Galliában és Mexikóban. A vallások a büntetéstől való félelem mellett hirdetik a megbocsátás reményét; a keresztény vallás előnye e tekintetben.

A tartalmi összegzés mutatja, milyen összetett tudásanyagot tárt Delille olvasói elé, s hogyan fűzte fel a számos kisebb tárgyat a képzelet fő témájára. Fő motívuma a képzelet megszemélyesítése, megszólítása, alapvető retorikai eljárása a felsorolás, a képzelet által teremtett dolgok, példák halmozása. Egyaránt figyelemmel volt a képzelet általános, biológiai, fiziológiai, pszichológiai, antropológiai szempontú működési elveire és történeti bemutatására. Megfigyelése szerint a képzelet teremtmő ereje az ember egyéni életének és az emberi társadalom közösségi megnyilvánulásainak minden szegmensében tetten érhető, így – egyik példaképéhez, Lucretiuszhoz hasonlóan – valójában ő is „a világ dolgait”, a világ igen nagy számú jelenségét verselte meg. Az ismeretterjesztő költemény egyben a bölcsészeti- és természettudományok, valamint a művészetek verses enciklopédiája, mely egy-egy kisebb téma kapcsán akár, noha nem eredeti, de mindenképpen széles körű adatgyűjtésen alapuló összegzésként is értékelhető. *A képzelet* előszavában Delille kifejti, hogy „egy effajta szöveg megalkotásához igen sok területre kiterjedő tudásra van szükség, amely tudást hosszú ideig tartó előtanulmányok, vagy még inkább hosszú tanulmányutak során lehet megszerezni”.¹⁸ Véleménye szerint a filozófiai vagy tanköltészet esetében a példák halmozása műfaji köve-

18 Uo., 1:XXXV.

telmény, így járt el Homérosz, Vergilius, Tasso és Milton is, s felemlít egy költőtársáról szóló anekdotát is:

Azt mondják, Thompson, az *Évszakok* híres költője, amikor hírért vette, hogy egyik barátja írt egy eposzt, ezt a gúnyos megjegyzést tette: „Egy eposzt! Az lehetetlen, hiszen életében egy hegyet sem látott!” Ha a változatosság alapkövetelmény az epikus műfajban, ahol az érdeklődést a cselemény mozgalmassága is ébren tartja, mennyivel fontosabb a filozófiai és a tanító költeményekben, melyek értékét a részletgazdagság és a kivitelés magas szintje adja!¹⁹

Delille-nek az általa magas szinten művelt műfajról alkotott nézeteihez érdemes hozzátennünk kommentátora, Esménard irodalomtörténeti fejtegetését. Esménard a műfajt és kimondottan *A képzeletet* ért korabeli kritikákra reagálva elismeri, hogy a leíró költészet művészi színvonala nem éri el Melpomené és Thalia, azaz a drámaköltészet magasságát, s annak is tudatában van, hogy számos valóban unalmas alkotás is született e műfajban. Úgy véli azonban, hogy Delille költői tehetsége és stílusérzéke révén, nagy elődei példáját követve, kimagasló művet hozott létre:

Lucretius és Pope olyan költemények révén váltak híressé, melyek sem nem eposzok, sem nem drámák, de nem is tisztán didaktikus munkák. Műveik úgy is érdekesek, hogy nem ábrázolnak akciót vagy személyeket, és anélkül tanítanak, hogy tantételeket fogalmaznának meg. Homérosz, Szophoklész, Pindaros nagyszerű mintát adtak, és kiváló követőkre találtak. Lucretius és Pope másfajta inspirációt jelent. Talán el kellene ítélnünk követőiket, s velük együtt Ovidiust, Hésziodoszt, Thompson, a nagy Racine fiát, Saint-Lambert-t és sok más nagyszerű költőt a régiek és a modernek között csak azért, mert egy olyan műfajban alkottak, amelynek fő témája nem olyan jól meghatározott, és amelynek határai elmosódottabbak?²⁰

Annak érzékeltetésére, mi minden fért bele Delille költeményébe, s hogy az nem nélkülözi sem az akciót, sem az emberi szereplőket, röviden bemutatom a szöveg néhány nem leíró jellegű részét, melyeket Delille saját tartalmi kivonatában „epi-

19 „On disait un jour à Thompson, le célèbre auteur du poème des Saisons, qu'un de ses amis avait composé un poème épique. «Un poème épique! répondit Thompson avec vivacité, cela n'est pas possible; il n'a jamais vu une montagne. »Mais si cette variété est nécessaire à un poème épique, soutenu par l'intérêt d'une grande action, combien l'est-elle encore davantage dans un poème philosophique ou didactique, qui ne peut valoir que par la richesse des détails et le mérite de l'exécution?” Uo., 1:XXXVI.

20 Uo., 1:40–41.

zódok”-nak nevez. „Epizód” alatt azokat a rövidebb terjedelmű elbeszélő részeket érti, melyekből mindegyik énekben egy, esetleg kettő olvasható, általában az ismeretközlő szövegrészek végére illesztve, de azoktól nem elkülönítve. Lássunk három példát az első két énekből! Az *I. ének* egy megtörtént eset felidézésével zárul (28. o., 9. sortól): 1783-ban Henry Wilson kapitány Antelope nevű hajójával hajótörést szenvedett a mikronéziai Palau egyik szigetén. A hajótöröttek a bennszülöttekkel együtt éltek néhány hónapig, míg sikerült ácsolniuk egy tutajt, amivel elhagyhatták a szigetet. Egyikük nem tért vissza Angliába, a szigeten folytatta életét, a helyi törzsfőnök viszont elküldte egyik fiát a hajósokkal. Az anekdota a gyermekek nevelésének témájához kapcsolódik, Delille a természetben történő nevelést veti össze az iskolai oktatással, s tágabb értelemben a természet és a kultúra viszonyát elemzi. A középpontban Wilson kapitány és egy bennszülött lány románca, kényszerű elválása, és a két civilizáció közötti különbség áll.²¹ A *II. ének*-ben Delille részletesen kifejti, mi a szerepe a képzeletnek abban, hogy a korábban történt eseményekre való visszaemlékezés révén hosszan fennmarad egy-egy érzelem megélése (84, 18. sortól). A gyűlölet kapcsán ezt egy szicíliai, Perugiában játszódó anekdotával szemlélteti, melynek főszereplője egy férfi, aki testvére megölése után bosszút esküszik, mire a gyilkos elmenekül a városból. Ezt követően a férfi három éven át mindennap a templomban van, s számos jelét adja hitbuzgóságának. Ennek hírére visszatér a gyilkos, s a férfi, akiben a gyűlölet ugyanúgy lángol, „Egy véka ostyát ettem meg miattad!”-felkiáltással leszúrja.²² Ugyanebben az énekben esik szó arról, hogyan képes a képzelet felkelteni és fenntartani a szerelem érzését. Ehhez kapcsolódik Azélie és Volnis története (109, 11. sortól), melyről a jegyzetekben azt olvashatjuk, hogy „az olvasók számára régóta ismerős, hiszen többször is kiadtuk külön, mielőtt a költő beleegyezett volna a teljes költemény kinyomtatásába”.²³ Delille eredeti elbeszéléséről van szó, melyben a szerelmes fiatalok boldogságának a lány halála véget vethetne, de nem így történik: Volnis képzeletének segítségével újra megteremti magának Azélie-t, s ebben az új alakban szereti tovább.

Delille szövegébe a felsoroltakon túl számos további anekdota, rövidebb elbeszélés illeszkedik. A rendkívül adatgazdag költeményben ugyanakkor nagyszámú irodalomtörténeti és egyéb jellegű utalás, forráshivatkozás található, melyek egy részéhez Joseph Esménard kommentárja ad kulcsot. A jegyzetekben részben olyan adatokat, tényeket találunk, melyek segíthetik *A képzelet* egyes szöveghelyeinek

21 Uo., 1:66–67.

22 Uo., 1:114–115.

23 Uo., 1:129–130.

értelmezését, felvilágosítanak a keletkezés körülményeiről, sőt egy-egy esetben a befogadástörténet kezdeteiről is. Így például a „Le génie explore de ces fameux remparts / Distingua dans la foule un jeune amant des arts” sorokhoz (IV. ének, I, 222, 21–22. sor) azt a megjegyzést fűzi, hogy Delille itt (Marie Gabriel Florent Auguste de) Choiseul-Gouffier-re és *Voyage pittoresque de la Grèce* (1782) című útleírására utal. Hozzáteszi, hogy a költő együtt utazott a diplomatával Konstantinápolyba, majd visszatértük után nem sokkal elkészítette a költeménynek ezt a görög és római romokról szóló részét, melyet felolvasott a Francia Akadémia közönségének. Egy másik szöveghelyhez kapcsolódó jegyzetből megtudjuk, hogy az ott előadott történet egy bizonyos M. Robert-rel, a Francia Akadémia Rómába kiküldött művésznövendékével esett meg, s ez alapján könnyű azonosítani Hubert Robert francia festőt.²⁴ Esménard gyakran megjelöli Delille forrásait, például Ugolino gróf és négy gyermeke szomorú története említésekor Dante *Isteni színjátékát*.²⁵ Más esetekben irodalomtörténeti szempontból értékeli Delille teljesítményét, rámutat főbb jellegzetességeire, erényeire, tartalmi, stílusbeli párhuzamokra más kortárs szerzők, így például Rousseau, Voltaire, Bernardin de Saint-Pierre műveivel. Érdemes idéznünk egy olyan példát, melynek – mint Delille más műveinek magyar fordításai kapcsán később utalok rá – figyelemre méltó magyar vonatkozása is van. A II. énekben Delille hosszasan fejtegeti a képzelet és az emlékezet kapcsolatát, s e témakörön belül kitér a szerelem okozta fájdalmakra.²⁶ Esménard az e részhez kapcsolódó hosszú jegyzetet a következőkkel kezdi:

A költemény több sora Lucretiust imitálja; de a latin költő, aki egyébként csodálatra méltóan ábrázolja a testi szerelmet, alapvetően különbözik a francia költőtől, aki azt csak a képzelettel kapcsolatban mutatja be. [...] Ha a legelegánsabb prózát össze lehetne hasonlítani a szép versekkel, akkor – a Delille úr által festett kép után – egy történelmi regény elejét idézném. Ott ugyanennek a témának szellemesebb és igazabb leírása olvasható, s a szerző egy hölgy, aki a látásmód, az érzések és a megfigyelések tekintetében olyan, a saját nemére jellemző csiszoltsággal, olyan stílusérzéssel bír, melynek pon-

24 „Jaloux de tout connaître, un jeune amant des arts, / L’amour de ses parents, l’espoir de la peinture, / Brûlait de visiter cette demeure obscure, / De notre antique foi vénérable berceau.” (IV. ének, I: 236, 6–9. sor) Uo., 1:269.

25 „Otoi, qui d’Ugolin traças l’affreux tableau, / Terrible Dante, viens, prête-moi ton pinceau.” (IV. ének, I, 238, 13–14. sor) Uo., 1:269. – Ugolino és fiai története a Pokol 33. énekében olvasható (1–78. sor).

26 „Sur les pertes du cœur nous pleurons chaque jour; / Mais quels regrets pareils aux regrets de l’amour!” (II. ének, I, 98, 3–4. sor) Uo., 1:122–123.

ros és igaz volta a legmegbízhatóbb ízlésű, legkiemelkedőbb tehetséggel megáldott férfinak is becsületére válna.²⁷

Az említett regény az 1800-as évek legelejének egyik népszerű olvasmánya, a *Mademoiselle de Clermont* (1802), szerzője Félicité de Genlis, azaz Madame de Genlis (1746–1830), francia író, zenész, nevelő. Esménard egy hosszú, tematikailag a Delille-szöveg e soraival rokonítható részletet is idéz a regényből, majd megállapítja, hogy a két szerző esetében nem beszélhetünk imitációról, csupán arról, hogy ugyanazt a témát azonos gondolatmenetet követve dolgozták fel.

Csak remélhetjük, hogy *A képzelet* e filológiai szempontból igen gazdag szövegvilága előbb-utóbb tudós szövegkiadóra akad, aki módszeresen feltárja a francia költő és kommentátora ismeretanyagának sokrétű forrásvidékét. A továbbiakban Delille-nek a képzeletről alkotott nézeteit foglalom össze, s kijelölöm helyét a korabeli *imaginatio*-elméletek között.

A képzelet fogalma a 18. századi francia gondolkodásban és Delille-nél

Az 'imagination'-fogalom 18. századi értelmezésének történetét legújabbban Rudolf Behrens és Jörn Steigerwald tekintette át kultúr- és eszmetörténeti szempontból a témának szentelt, általuk szerkesztett kötet bevezető tanulmányában.²⁸ Összegzésükben elsősorban az esettanulmányokat és forrásközléseket is tartalmazó antológiában közölt szövegeket és azok elemzéseit vették figyelembe, de kitekintettek a megelőző korszakokra is, beleértve az ókori gondolkodókat. Az 'imagination' terminus német nyelvű értelmezésében abból indulnak

27 „Plusieurs vers de ce morceau sont imités de Lucrèce; mais le poète latin, d'ailleurs admirable dans la peinture qu'il fait de l'amour physique, diffère essentiellement du poète français, qui n'a considéré l'amour que dans ses rapports avec l'imagination. Si la prose la plus élégante pouvait être comparée à de beaux vers, je citerais, après le tableau tracé par M. Delille, le commencement d'une Nouvelle historique, où les mêmes idées sont développées avec beaucoup d'esprit et de vérité. C'est l'ouvrage d'une femme, qui joint à cette finesse de vues, de sentiments et d'observations qui caractérise son sexe, un style dont la justesse et la vérité feraient honneur à l'homme du goût le plus sûr et du talent le plus distingué.” Uo., 122–125.

28 Rudolf BEHRENS és Jörn STEIGERWALD, „Französische Imaginationstheorien des 18. Jahrhunderts in kultur- und ideengeschichtlicher Sicht: Ein perspektivierender Aufriss”, in BEHRENS és STEIGERWALD, *Aufklärung und Imagination...*, 1–29. – A 18. századi francia gondolkodók közül Diderot képzelet-felfogásának van magyar nyelvű szakirodalma is, lásd SZÉKESI Dóra, „Minden átalakul és elmúlik”: *Emberkép Diderot természetfilozófiájában*, Modern Filológiai Füzetek 63 (Budapest: Ráció Kiadó, 2016), 43–54.

ki, hogy egyszerre jelenti a következőket: ‘Vorstellungs- und Einbildungskraft’, ‘Phantasie’ és ‘Imagination’, s felhívják a figyelmet arra, hogy a 18. század folyamán más-más kontextusban számos különféle értelmezést nyert. A szerkesztők a képzeletről írott szövegeknek két nagy csoportját különítik el: az elsőbe tartozó alkotások (többek között Malebranche, Rousseau, Delille) számolnak a képzelet negatív hatásaival is, s annak védelmét célozzák meg az azt kártékonynak minősítő bírálatokkal szemben, sok esetben egyfajta idealista-fenomenológiai érvelésbe ágyazva (Fénelon, Abbé Pluche, Charles-Victor de Bonstetten). A másik, kisebb csoportba tartozó gondolkodók egyértelműen és kizárólag pozitív képességnek, adottságnak tartják a képzeletet, és biológiai-materialista kontextusban tárgyalják (La Mettrie, Diderot, Sade márki). Az imaginációról való gondolkodás antropológiai dimenzióját az adja, hogy szorosan összefügg az ember mint önmagát megérteni akaró, önmagára reflektáló lény leírásával, amely a legkülönbélebb diszkurzusok részét képezi: „egyaránt foglalkoznak vele mint eszközzel és funkcióival az ismeretelmélet, az orvostudomány, a pszichofiziológia, az esztétika és a művészetelmélet, s nem utolsósorban a szépirodalmi fikcióról szóló elméletek. Így a »képzelet« fogalma, amelyet itt a történeti szemantika szemszögéből mutatunk be, a változó képalkotás különböző megnyilvánulásainak terminológiai metszéspontjaként és hivatkozási pontjaként, általában véve a felvilágosodás korának az emberre vonatkozó nézetrendszere lényegi elemének tekinthető.”²⁹ Behrens és Steigerwald rámutat arra az alapvető változásra, mely éppen a 18. században megy végbe, amennyiben a képzeletet a transzcendens iránti érdeklődés helyett egyre inkább a világra vonatkozó tudás elmélyítésére használják, illetve ez utóbbi szerepe kerül előtérbe. A képzelet működését ekkor rendszerint az agy funkcióinak biológiai, fiziológiai, pszichológiai megfigyelése alapján írják le, természetes, veszületett mentális készségként, s – ahogyan az antikvitás óta – továbbra is összefüggésbe hozzák más készségekkel, kiváltképp az emlékezettel. Ugyanakkor nem alakul ki egységes terminológia, sem pedig széles körben elfogadott meghatározás például az aktív–passzív, reprodukív–produktív képzelet kapcsán. Továbbá, még akkor is, ha biológiailag akaratlan agyi-idegi működésként, az érzékelésen alapuló belső képalkotásként határozzák meg, a képzelet megítélése mindig összekapcsolódik erkölctani, erkölcsfilozófiai szempontokkal.³⁰ A jelenséget tárgyaló elméleti munkákban nagy teret kap az asszociációk szerepének magyarázata, s van olyan vélemény is, mely szerint az írói és művészi képzelet túláradása patológikusnak tekinthető. Sok esetben világosan elkülönül a képzelőerő műkö-

29 Uo., 1–2.

30 Uo., 4–5.

désének és felhasználásának leírása, s ez utóbbi kapcsán többeknél, így például a fizikoteológia képviselőinek írásaiban, Fénelonnál, Abbé Pluche-nél olvasható a megállapítás, mely szerint a tudósok csak képzeletükre támaszkodva juthatnak előbbre egy-egy tudományos jelenség megértésében.³¹

A fogalom tárgyalása folyamatosan napirenden van a művészetelméleti, esztétikai, illetve az irodalomelméleti, poétikai-retorikai diskurzusokban is. Az e tárgykörökben íródott elméleti munkák igyekeznek megragadni, hogyan működik az emlékezet és a képzelet az alkotás folyamatában, hogyan viszonyul egymáshoz valóság és fikció, illetve hogyan használja fel, utánozza, alakítja saját képére egy-egy alkotó a hagyományt, melynek folytatója.³² Különösen sokan szólnak hozzá ezekhez a témákhoz a 18. század végén, s e megnyilatkozások jó része a képzelet túlműködésétől, a túlzásba vitt képzelgéstől igyekszik óvni az írókat, képzőművészeket.³³ Sajátos pozíciót foglal el ebben a kontextusban Delille tankölteménye: a szerző bizonyára abból nyert ösztönzést, hogy a téma szinte mindenütt jelen volt a korban, és nem kínált többet, mint azoknak a klasszicista szempontoknak egy új összegzését, melyeket a 17–18. században sok más szerzőnél megtalálunk. Mielőtt a mű előszavában olvasható meghatározások alapján bemutatnám Delille képzelet-fogalmát, álljon itt a költeménynek a képzelethez mint megszemélyesített jelenséghez szóló invokációja:

Kivált boldog a zseni, a színpad dísze,
Akit Thalia formált, vagy Melpomenének volt kedves,
Aki tetszése szerint megvilágosítja vagy megkínózza a szíveket,
Kitör a nevetés vagy kicsordulnak a könnyek;
De rajta kívül boldog a bölcsesség barátja is,
Ki Pope tanítványa, Lucretius tanítványa,
Maszk nélkül, kothurnus nélkül és illúzió nélkül,
Egyszerű és igaz stílusban az értelmet szólaltatja meg!
Ő nem kéri, hogy neki tapsoljon a színház,
Hogy megnyerje magának a bálványimádó tömeg hangos szavazatát;

31 Uo., 13–14.

32 Voltaire vonatkozó *Enciklopédia*-szócikkéhez vö. Olivier FERRET, *Voltaire dans l'Encyclopédie* (Paris: H. Champion, 2016).

33 Az irodalom, illetve a költészet és a képzelet, képzelőerő összefüggéseit tárgyaló elméleti munkák szakirodalma igen gazdag. A magyar nyelvű komparatistikai szakirodalomból további bibliográfiai adatokkal lásd SURÁNYI Beáta, „Adalék a képzelőerő működésének metaforikus jellegéhez”, *Apokrif Online*, 2014.03.14, <https://apokrifonline.com/2014/03/14/suranyi-beata-adalek-a-kepzeleoero-mukodesenek-metaforikus-jellegehez-tanulmany/>.

Ehelyett a bölcs ember olvas. A bölcs ember néha,
 Hogy álmodozhasson róla, az erdő mélyére megy;
 És elbűvölve verseitől, csak azért hagyja abba az olvasást,
 Hogy elnézze az erdőket, az eget és a természetet.
 Megelégedve e sorssal, verseimben megéneklek
 A KÉPZELETET, az univerzum varázsát;
 De ahhoz, hogy megünnepeljem, a hangomnak szüksége van rá.³⁴

Miután az előszóban előrebocsátja műve tartalmi kivonatát, itt nem tér ki arra, hogyan befolyásolja a képzelet az ember örömeit, bánatait, s hogyan segíti a zsenit művei megteremtésében. Csak egy területet mutat be részletesen: a képzelet művészi felhasználását, két kiemelt példa, egy festő és egy költő egy-egy alkotása alapján. A festő Raffaello, akinek *Urunk színeváltozása* (*Trasfigurazione*, 1518–1520) című képén Delille szerint az a leginkább csodálatra méltó, ahogyan annak felső és alsó része kontrasztot képez egymással, így érzékeltetve a föld és az ég, az emberi és az isteni szféra közötti különbséget. A képhez kapcsolódó anekdota még inkább hangsúlyozza, milyen bámulatra méltó hatalma van a művészi képzeletnek. A Raffaello által ábrázolt alakokra utalva, egyszer egy festő így szólott egy Rómából visszatérő utazóhoz: „Felnöttek-e már a domonkosok között látható gyerekek?” Azaz: ilyen nagyfokú valóságghűséget csak a képzelet rendkívül erős működése hozhat létre. A költészeti példa Homérosz *Íliásza*, amely Delille szerint azért vált az eposz örök prototípusává, mert szerzőjének rendkívül érzékeltesen sikerült megjelenítenie a cselekményt és a szereplő személyeket, érzéseiket – a képzelet segítségével.³⁵

A valóság művészi ábrázolása és a fikció mibenlétének megragadása kapcsán Delille az előszóban igen precízen definiálja a képzelet működésének fizikai és mentális eljárásait. A meghatározás szemléleti alapjait John Locke ismeretelméleti alapvetése adja:

34 „TROP heureux le génie, ornement de la scène, / Qui, formé par Thalie, ou cher à Melpomène, / Égayant, à son choix, ou tourmentant les cœurs, / Fait éclater le rire ou ruisseler les pleurs; / Mais heureux, après lui, l’ami de la sagesse, / Qui, disciple de Pope, élève de Lucrèce, / Sans masque, sans cothurne et sans illusion, / D’un style simple et vrai fait parler la raison! / Il n’entend pas pour lui retentir le théâtre / Des suffrages bruyants d’une foule idolâtre; / Mais le sage le lit. Le sage quelquefois, / Pour rêver avec lui, s’enfonce dans les bois; / Et, charmé de ses vers, n’en suspend la lecture/ Que pour voir les forêts, les cieux et la nature. / Content de ce destin, je chante dans mes vers / L’IMAGINATION, charme de l’univers; / Mais pour la célébrer ma voix a besoin d’elle.” DELILLE, *L’Imagination*, I, 1 1–2.

35 Uo., XXX–XXXIII. – Az irodalom és a képzőművészet egymáshoz való viszonyának 18. századi elgondolásairól lásd VÖRÖS, *Természetszemlélet*, 61.

A képzelet erejének ábrázolása előtt szét kell választani az ember lényének két külön, intellektuális és érzékeny részét; mert e két forrásból származnak elképzelései és érzései, amelyekre a képzelet oly élénk befolyást gyakorol. Minél jobban megfigyeljük a fizikai és szellemi világot, annál inkább érzékeljük azt az örök megfelelést, amelyet a természet teremtett közöttük. Ennek az elvnek megfelelően kell filozófiai verset írni. Minden ilyen jellegű munkának tárgyai a fizikai vagy szellemi igazságok. Az első esetben a költőnek, hogy az anyagi világ ábrázolásait érdekesebbé tegye, közelebb kell vinnie azokat az erkölcsi igazságokhoz, és eredeti összefüggéseket kell találnia közöttük. Ezek a képek adnak az erkölcs és a metafizika elvont eszméinek testet, alakot és ruhát, ahogy e vers első énekében mondtam: Minden az érzék ajtaján keresztül jut be az elmébe.³⁶

Miután felvázolja az érzékszervek és az érzékelés útján létrejövő képek és ideák témakörét, Delille a következő megállapítást teszi: „E alapján kijelenthetjük, hogy a költészet materialista; ezeket a kapcsolatokat ugyanis vagy a szellemi vagy a fizikai dolgok közvetlen ábrázolása, vagy a hasonlatok közvetett alkalmazása hozza létre, mely utóbbiak összekötik egyik gondolatot a másikkal.”³⁷ Erre rögtön hoz is egy példát: képzelet és valóság viszonyát a szemléletes tengerpart-hasonlattal igyekszik megragadhatóvá tenni. Úgy véli, a dolgok és a képzelet kölcsönösen alakítják egymást, épp olyan módon, ahogyan a tenger alakítja, rombolja és építi a partot, és megfordítva, a part is formálja a tengert. A következő hasonlattal pedig azt jeleníti meg, hogyan követi az alkotás folyamatában egyik ötlet a másikat: mint amikor egy szikra meggyújtja a puskaport, s egy jól felépített hálózatban egyik pontról a másikra áterjedve mind nagyobb tűz keletkezik. Figyelemre méltó az az analógia is, melyet a francia költő a klasszikus szerzők utánzása és egy német borkészítési eljárás között érzékel. Mint írja, a németeknél bevett eljárás, hogy az új bort a megmaradt, még jó minőségű régi borra öntik rá, így az új-

36 „Avant de peindre le pouvoir de l'imagination, il était nécessaire de décomposer l'homme dans sa double organisation d'être intellectuel et d'être sensible; car c'est de ces deux sources que dérivent ses idées et ses sentiments sur lesquels l'imagination exerce une si vive influence. Plus on observe le monde physique et moral, plus on aperçoit la correspondance éternelle que la nature a établie entr'eux. C'est d'après ce principe que doit être écrit une poëme philosophique. Tout ouvrage de ce genre a pour objet des vérités physiques ou des vérités morales. Dans le premier cas, le poëte, pour rendre plus intéressantes les peintures du monde matériel, doit les rapprocher des vérités morales, et trouver entr'elles des rapports ingénieux. Ce sont ces images qui donnent aux idées abstraites de la morale et de la métaphysique, un corps, une figure et un vêtement, comme je l'ai dit dans le premier chant de ce poëme: Tout entre dans l'esprit par la porte des sens.” Uo., XXXIII.

37 „Et, sous ce rapport, on peut dire que la poésie est matérialiste; ces rapprochements peuvent se faire ou par la peinture immédiate des objets moraux ou physiques, ou par la voie indirecte des comparaisons qui transporte la pensée de l'un à l'autre.” Uo., XXXIV.

ba belekeverednek annak aromái, míg meg is frissíti azt. Éppen így érdemes hozzányúlani az antikoktól hagyományozott modellekhez, megtartani belőlük a jó részt, és megtölteni új tartalommal.³⁸

A fikció és valóságreferencialitás, az alkotáslélektan fiziológiai-mentális alapjai és a kreatív utánzás témáit a retorikai megformáltsággal, a stílus megfelelő megválasztásával kapcsolatos gondolatmenet követi, melyet Delille egy igen hosszú, fiktív dialógus formájában ad elő. Egyik nap – írja – egy álomszerű látomás jelent meg a szeme előtt, s a hideg és nemes kinézetű, idegen színű és szabású, ékkövekkel díszített ruhájú alakban a francia nyelv Szellemét vélte felfedezni. A Szellem megrögt a költőt, amiért műveiben lealacsonyította, de ő saját védelmében elsorolta, hogy épp ellenkezőleg, noha munkái nem magasztos témákat, hanem olyan hétköznapi dolgokat tárgyalnak, mint a gazdálkodás vagy a kertészet, a nyelvezetük mégis választékos és emelkedett. Beszélgetésük végén Delille arra is rámutatott, hogy a képzelet témáját ő öntötte elsőként verses formába, így a Szellem, azaz a francia nyelv számára egy addig ismeretlen területet hódított meg.

A fentiekből látszik, hogy költeményében Delille nem a képzelet működésének tudományos, esztétikai vagy morális elméleti alapjait, hanem annak eredményeit kívánta számba venni, s így alkotta meg sajátos katalógusát. Mint már utaltam rá, a kortárs olvasók egy része kritikával illette *A képzelet* túlságosan sokféle elemből felépített szerkezetét, a szerző csapongó, nehezen áttekinthető eszmefuttatásait, s ezeket a hibákat rója fel a későbbi szakirodalom is.³⁹ A mű nemzetközi hatástörténetére vonatkozóan szinte egyáltalán nem rendelkezünk adatokkal, de aligha véletlen jelenség, hogy Horváth János felfigyelt rá.⁴⁰ Választása minden bizonnyal a verses forma miatt esett erre a szövegre, amikor a képzelet költői leírására volt szüksége saját, hasonló témájú értekezéséhez, egyfajta illusztrációként.

Verseghy fordítása és a képzelet-képzelőerő fogalma a 18–19. századi magyarországi diskurzusban

Verseghynek a Horváth Jánossal folytatott levelezése számos adatot őrzött meg arról, hogyan zajlott együttműködésük az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* szerkesztése során. Az egyik ilyen, kettejük munkája révén elkészült tanul-

38 Uo., XXXIV–XXXV.

39 BECKER, *Jacques Delille « L'Imagination »*, 175–177.

40 Tudomásom szerint ez idáig csak Delille lengyel recepcióját dolgozták fel, lásd Apolonja ZALUSKA, *Poezja opisowa Delille'a w Polsce*, Prace Historyczno-Literackie 44 (Kraków: Skład Główny w Kasie Im. J. Mianowskiego, 1934).

mány az 1821. évi első számban közreadott, *Az egyházi törvényeknek ereje* című írás volt, melynek versbetéteit (*A' Szent Misében az Actio; A' Húveknek az Úr' Vocsorájokhoz való járulása*) Verseghy magyarította Chateaubriand *Génie du Christianisme* című művének két részlete alapján.⁴¹ Horváth már ezt megelőzően tervbe vette egy másik, a képzeletről, képzelőerőről szóló tanulmány megírását, s így írt róla munkatársának: „egy filozofiai tárgynak, a' képző erő erkölcsi művelésének, kidolgozásához készülök; mert ökelme az emberek boldogságának, 's boldogtalanságának a' fő factora.”⁴² Verseghy nagyon fontosnak tartotta a dolgot, és a válaszelevélben megemlíttette, hogy ezzel az *Analyticában* már ő maga is foglalkozott: „Minapi leveléből tudom Fő Tisztelendő Úramnak, hogy egy értekezéssel az emberi képző tehetséget akarja megtámadni, úgymint az emberek' boldogságának 's boldogtalanságának fő factorát; és ezt valóban meg is érdemli, mert a' tudományokban és az erkölcsökben nagy károkat tett, 's még most is naponkint tesz. De kérem, el ne hallgassa Kedves Barátom Uram a' velevaló helyes élésnek kimondhatatlan, és más útonn megszerezhetetlen hasznait a' szép mesterségekben és kivált a' Poézisben és Ékesenszóllásban. Szóllok én erről *Analyticám* 3. Részében több helyenn, de kivált pag. 95. et seqq. azután pag. 157. usque ad pag. 162.”⁴³ Horváth az értekezésbe versbetétként tervezte beilleszteni Delille *L'Imagination*-jának részleteit. Verseghy 1820. május 21-én kelt levelében kérte, s június elején meg is kapta a francia köteteket, melyekből Horváth már kijelölte a fordítandó részeket. Az elkészült fordítás kéziratos példányán a cím alatt olvasható, később áthúzott megjegyzés („< Ezt már elküldöttem Fliszár Által 18. 7ber 1820. Veszprémbe >”), illetve Verseghy 1820. szeptember 17-én kelt levele szerint a költő akkor az I. énekből való részeket elküldte Horváthnak.⁴⁴

A kanonok és Verseghy korábbi levélváltásából az is kiderül, hogy a kijelölt részek magyarítása csak szeptember közepén, majd a teljes mű november 1-re készült el. Horváth november 12-én kelt levelében „az eredetinel kellemetesebbnek” ítélte, és így köszönte meg Verseghy munkáját:

Az Ékesenszóllásról való Tanácskozásoknak, a' Szógyűjtemény Criticájának, Delille töredékének folytatása kezemhez érkezhén, legelsőben is az utóbbikat kezdettem olvasni

41 Vö. VFÖK, II, 575–578, 580–580.

42 Horváth János – Verseghy Ferencnek, 1820. március 9. és március 17. között. In VERSEGHY, 2019, 241, 119. sz.

43 Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, 1820. április 15. In uo., 264, 125. sz.

44 Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, 1820. május 21.; Horváth János – Verseghy Ferencnek, 1820. május 30.; Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak. 1820. június 7.; Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, 1820. szeptember 17., in uo., 268, 129. sz.; 269, 130. sz.; 272, 132. sz.; 308, 151. sz.

többeknek jelenlétében, 's az érzékeny lélektől, melly e' műdarabot az eredetnél kelle-
metesebbnek teszi, megihletve így kiáltottam fel: Verseghy ezzel magával halhatatlansá-
got érdemlett! 's a' Hallgatók mindnyájan helyben hagyták ítéletemet; élni, élni kell még
e' derék embernek, mondván: 's ha szívünk' ohajtási 's esdeklési foganatosak az életnek
Ura előtt, a' mi Kedveltünket bizonynyára minden nyavalya megszűnik kínzani. [...] Ezt
elvégezvén [ti. más munka után] töstént a' képző erőnek műveléséhez fogok, úgy mint a'
mellyhez Kedves Uram Bátyám a' gyöngyöket már megküldötte, 's átalok engemet is-
mét háladatosságra kötelezett.⁴⁵

Horváth tervezett tanulmánya végül nem jelent meg; arra vonatkozóan, hogy vajon megírta-e, nincs adatunk. Ismeretes egy csaknem egyező című, rövid töredék, mely a kanonok és testvére, József nevéhez köthető iratanyagban maradt ránk (OSZK Quart. Hung. 3600). *A' képző erőnek erkölcsi műveléséről, avvagy tökéletesítéséről* című értekezés írásképe jelen tudásom szerint nem egyezik Horváth János kézírásával, de az alapján, ahogyan a Verseghyvel folytatott levelezésben hivatkozott rá, feltételesem az *Egyházi Értekezések* számára készülő tanulmányként, vagy annak előmunkálataként azonosíthatjuk. A szöveghez, melyet függékben közlök, egyetlen hivatkozás kapcsolódik: „Archives litteraires de l'Europe Nro. XIV. 241. old.” Ez alapján megállapítható, hogy egyik forrása a következő közlemény volt: *De l'influence de l'imagination et des passions sur l'entendement* (*Archives litteraires de l'Europe*, 1805, 1, 238–251; ez nem a XIV., hanem az V. kötet!). Szerzője, Thomas Barnes (1747–1810) a Manchesteri Irodalmi és Filozófiai Társaság egyik alapító tagja, unitárius pap volt; értekezése *On the Influence of the Imagination and the Passions upon the Understanding* címmel eredetileg a társaság lapjában látott napvilágot (*Memoirs of the Literary and Philosophical Society of Manchester*, 1785, 1, 375–394). A magyar és francia fordítás, illetve az angol eredeti összevetését mindenképpen érdemes lenne elvégezni; erre a jelen keretek között nincs mód.

Az *Egyházi Értekezések* 1824. évi III. kötetében az *Egy jeles magyar írónak maradványai* című fordítások között olvasható *A képzelő erőnek nagy művei az emberben, Delille után* című, összesen 201, hexameteres verssorból álló adaptáció. A lapban megjelent szövegen kívül három további autográf, kéziratot változat maradt fenn az OSZK Kézirattárában az Analekta 1089. jelzetű köteggben. A köteg tartalmazza a lefordítandó francia verseket (OSZK Kt., Analekta 1089, 521–523),

45 Horváth János – Verseghy Ferencnek, 1820. szeptember 4.; Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, 1820. szeptember 8.; Verseghy Ferenc – Horváth Jánosnak, 1820. november 1.; Horváth János – Verseghy Ferencnek, 1820. november 12., in *uo.*, 304, 149 sz.; 306, 150. sz.; 322, 158.; 327, 162. sz.

Verseghy magyarítását két példányban (K1/1, K1/2), és a szöveg német nyelvű autográf prózai fordítását (OSZK Kt., Analekta 1089, 281–284). A német fordítást a költő feltehetően azért készítette, hogy a folyóiratot szerkesztő, franciául nem tudó veszprémi papok is ellenőrizni tudják munkáját. A német fordításba az összehasonlítás, illetve ellenőrzés megkönnyítése végett több helyen franciául és magyarul is beírta a szavakat.

Horváth János összesen hét részletet választott ki Delille költeményének I, II, V, VII és VIII. énekéből (összterjedelmük 150 sor). Nem maradt fenn adat arra vonatkozóan, miért éppen e részletek fordítására kérte fel Verseghyt; a szemelvények összeállítása arra mutat, hogy széleskörűen szerette volna bemutatni a képzelet működésének főbb területeit (a világ teremtése; a különféle mesterségek, szakmák újításai; a vallásgyakorlat, az egyéni hit megélése; az emberi kapcsolatok, szerelem, barátság stb.). Az eredeti és a fordítás között alapvető különbség a versmérték: Delille a francia költészet szokásos versformáját, a páros rímű tizenketteseket, az ún. alexandrinust választotta, melyeket Verseghy hexameterben ültetett át. Így a magyar szövegben a sorok 15–16 szótagosak, lényegesen hosszabbak az eredetinel, ami alapvető eltérést okoz a két szerző stílusa között: Delille lényegretörő mondatait, tagmondatait a magyar költő hosszabb, jelzős szerkezetekben bővelkedő megfogalmazásban tolmácsolja. Néhány esetben a francia szavaknak nem talál jó, tömör magyar megfelelőt, és körülíráshoz folyamodik („érzésnek szerzámái”, az eredetiben: „sens”, vagy „A’ kormánytudomány”, az eredetiben: „La politique”). Ennél sokkal jellemzőbb eljárás, hogy érzéketlen képekkel, hangulatfestő jelzőkkel dúsitja a francia szöveget. Igazán mozgalmassá és szemléletessé teszi például a művészi alkotást a világ teremtésével párhuzamba állító sorokat:

Légy meg! imígy szállította meg ezt; ‘s meg amarra tekintvén,
így szól: *újra teremj!* ‘s mint hajdan az égi Atyának
úri szavára, kiüt töstént a’ semmi’ öléből
a’ remek elmevaló, ‘s meglévén, *itt vagyok!* úgymond.

Et comme à l’Éternel, quand sa voix l’appela,
L’être encore au néant lui répond: me voilà.

Érdemes megfigyelni, milyen nagy képi erővel bír „a’ semmi’ öléből” szókapcsolat; a költő másutt is igen erőteljes hatást ér el az ’öl’ főnév alkalmazásával:

A’ mi jelenlévő, mindnyájan bírjuk; az elmúltt
a’ nyomozó bölcssekhez tartozik; a’ mi jövőndő,

az csak ama' nagy férjfiaké, kik még az avúlttnak
nyomdokit is csak azért keresik fel vizsga eszekkel,
hogy segedelmekkel mélyebben hassanak a' most
puszta leendőnek környülvehetetlen ölébe.

Le présent appartient à tous tant que nous sommes;
Aux savants le passé, l'avenir aux grands hommes;
Ou, si l'esprit recule au gré du souvenir,
C'est pour mieux s'élancer dans le vaste avenir.

Egy másik helyen Delille a nagy tehetségek képességeit veti össze az átlagemberével, sashoz hasonlítva az egyiket, féreghez a másikat. Verseghy ugyanazokat a retorikai eszközöket alkalmazza, mint az előző idézetekben: egyrészt az állítmányok számának növelésével dinamizálja a képet, másrészt több hangulatfeszítő részletet illeszt be:

Szinte mikint az alatt, hogy az útnak gyáva porában
máskálós féreg hegyeit szemlélheti egy két
fűszálnak; büszkén kirepül ellenben az égre
a' sas, 's végetlen szemkört tud nyitni magának.

Tel, quand le ver rampant voit à peine un brin d'herbe,
Un immense horizon s'ouvre à l'aigle superbe.

A 'gyáva' jelzőt másutt is alkalmazza, s ezáltal a magyar szöveg sokkal plasztikusabb a franciánál („e' gyáva lakást [tova sínleni] látván,” az eredetiben „elle voit ce séjour;”). Egy-egy, a versben felidézett kép a franciánál szemléletesebb Verseghy jól eltalált, a megjelenített figurákat elevenebbé tevő betoldásainak köszönhetően.

Ő evez a' vízen egyedül a' fürge hajóssal;
ő virogat számkönyveinél a' nyerni ohajtó
kalmárnak. Ki egyéb viszi ütközetekbe az édes
honnyáért vívó sereget? Ki hunyorgat üdönkint
a' paragraf konyultt szántónak barna szemébe?
Ő salygat mosolyogva nőző könyvére az álmos
hajnal előtt munkába merültt Írónak.

Avec le nautonnier elle vogue sur l'onde,
 Veille dans les comptoirs, guide les bataillons,
 Sourit au laboureur courbé sur ses sillons,
 Du savant matinal voit grossir le volume,

Másutt is hasonló eljárást követ:

Szekerét a' csalfa szerencse
 nemde szabad tetszése szerint a' dajka Reménnyel
 szokta vonatni, mikor szívünkkel játszani látszik?
 Ez teszi gazdaggá a' pórt; ez festi szabadnak
 a' nyomorúlt szolgát; őáltala kedvre derülvén,
 bár ha bilincs csörög is lábárúl, énekel a' rab.

La fortune à l'espoir laisse atteler son char;
 Il enrichit le pauvre, affranchit les esclaves;
 Et par lui le captif chante dans ses entraves.

A magyar szöveg feltűnő sajátossága, hogy Verseghy az „imagination” kifejezést következetesen ’képzés’-nek fordítja. A szó összesen tízszer szerepel a versben, két alkalommal a franciától eltérő kiegészítéssel, jelzős szerkezetben („bájos képzés”, „tündér képzés”). A fordítás elején, a 4–5. sorban vezeti be a terminust a következőképpen: „mellyet festései végett / Képzésnek nevezünk”. (Az eredetiben, ahol már a költemény 10. lapjánál járunk, csak ennyi áll: „L’Imagination”.) Verseghy más szövegeivel összevetve jól látszik, hogy következetesen a ’képzés’ kifejezést használta az *imaginatio*, ’képzelet’ jelentésben. Ennek kontextusba állításához röviden bemutatom a képzelet-fogalomhoz tartozó 18–19. századi szócsaládot, valamint a képzelet–képzelőerő korabeli definícióit.

A képzelet-jelentést hordozó 18–19. századi elnevezések átfogó történeti szemantikai vizsgálata külön kutatás tárgyát képezheti. A Czuczor–Fogarasi-szótárban a Verseghynél a ’képzelet’ megnevezésére leggyakrabban használt ’képzés’ szó a ’képalkotás’, ’szóképzés’ jelentésben szerepel; „képzelőerő” szócikk egyáltalán nincs, noha a szókapcsolat hét szócikkben megtalálható („képzelő”, „erő”, „képző”, „lelkesítés”, „lelkesedett”, „eszményileg”, „ábrándoz”). A „képzelet” meghatározásai a következők: „1) Azon kép, melyet valaki elméjében bizonyos tárgyról alakít. *Nincs róla képzeleted, mennyit kellett szenvednem.* 2) Oly kép, melyet valaki a tapasztalat után, de némi módosítással alkot, és összeállít. *Ilyenek a költői képzeletek.* 3) Üres, hiú kép, melyet a tapasztalás és valóság alapjától távozó, és csapon-

gó elme alkot. *Híu képzeletekben élni.* »A forró képzelet csapongva jár.« (Kisfaludy K.)⁴⁶ Tehát a szótár összeállításának időszakában a 'képzelet' a '(mentális) kép'-et, 'képzet'-et jelenti (nem a latin *imaginatio*, hanem az *imago* kifejezésnek feleltethető meg). A Verseggy-életmű jelentős részét tartalmazó online felület segítségével megállapíthatjuk, hogy 'képzelet' jelentésben a 'képzés' kifejezés fordul elő nála legtöbbször, valamint rokon értelemben, de sokkal ritkábban a 'képzelés', míg a 'képző tehetség', 'képző erő', 'képzelő erő' csupán egy-két előfordulással képviselteti magát; a 'fantázia/phantasia' egyáltalán nem található.⁴⁷ Ovidius-fordításának előszavában például az egyéb, „hasznos” munkákkal a „szép”-et szembeállítva mutatja be, milyen örömteli elfoglaltságot jelent számára a képzelet birodalma, a képzelődésben való elmerülés. A képzeletnek a római költő által feldolgozott mitológiai történetek megalkotásában és továbbadásában betöltött szerepéről pedig az Olvasóhoz szóló bevezetésében így nyilatkozik:

De még a' Filozófus sem marad Ovidius' Formaváltozásaiban kellemetes oktatás nélkül, mellybül a' legrégiebb világnak, a' gyermekkorában szinte csak a' *képzésnek* (kiem. tőlem L. R.) szárnyainn lepke gyanánt idestova repdeső emberi nemnek serdülő Filozofiáját, és részént szörnyetes, részént érzékeny mesékkel átszőtt Történeteit gyönyörködve megtanúlhattya. Ezeket tudni illik Ovidius, *képzéséből* kölcsönzött kapcsolatokkal egy szép Egészbe oly szerencsésen összefüggesztette, hogy könyvében az emberi *képzésnek*, kedvnek és elmésségnek tellyes bőségét, az érzékenységnak és a helyes ízlésnek kellemetes virágzását, 's az emberi vélekedéseknek, tévelygéseknek, balgatagságoknak, indulatoknak és sorsoknak szembetűnő külömbféleségeit, a' világ' kezdetétől fogva egész Augustus Császárnak koráig eleven színekkel lefestve olvashattuk.⁴⁸

Verseggy szóképzésének egyedi vonásai még inkább megmutatkoznak a más, korabeli szerzőkével való összevetésben. Kézenfekvően adódik egy hasonlóan terjedelmes korpusz, Kazinczy Ferenc műveinek vizsgálata, melyeket egészen másfé-

46 Vö. a szótár elektronikus kiadását: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorforagasi-55BEC/>, hozzáférés: 2024.10.09.

47 Verseggy műveinek elektronikus kritikai kiadásában a szóra rákeresve számos találatot kapunk, míg a 'képzelet'-re csak egyet, a 'képzelő erő'-re egyet sem. Vö. VERSEGGY Ferenc, *Művei*, szerk. DEBRECZENI Attila, s. a. r. DONCSE CZ Etelka (*Drámák, Levelezés*), BÉRES Norbert (*Széppróza*), HOVÁNSZKI Mária (*Költemények I–III*) (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021–2022), <https://deba.unideb.hu/deba/verseggy/impresszum.php>.

48 VERSEGGY Ferenc, „Publius Ovidius Naso' Formaváltozásai Magyar Hexametrumokban”, in uo., https://deba.unideb.hu/deba/verseggy/text.php?id=verseggy_vers_0398_k.

le nyelvi mintázat jellemez.⁴⁹ Szembetűnő különbség Verseghy nyelvéhez képest, hogy a Kazinczy-életműnek az online szövegtárba feltöltött jelentős mennyiségű részében nem szerepelnek a 'képzelő erő', 'képző tehetség' vagy 'képző erő' szavak, s a 'képzés' szinte egyáltalán nem áll 'képzelet' jelentésben. A széphalmi mester is használja a 'képzelet' szót 'képzet' jelentésben, de a Czuczor–Fogarasi-szótárban rögzítetthez képest más, újfajta, az ő életét követő időszakban elterjedő gyakorlatot is követ: nála a 'képzelet' sokszor már egészen a mai nyelvi ízlésünknek megfelelő szerepben áll. Ezt az elmozdulást jól példázza egy olyan vers is, mely nem Kazinczy sajátja, de egyik levelében ujjognva méltatja, és elkészíti német fordítását is. Ungvárnémeti Tóth László *Az istenülés dicsősége* című költeményének egyik részlete a már említett, Delille-nél is megtalálható sas-metaforával szemlélteti a képzelet működését:

2. Epód.

Boldog lélek, kit a' Múza-sereg
Isteni karba emelt,
'S körül öntött Olümpnek fénye
Igaz Bölcsesség' aetherével!
Magasan jár az ő képzelete,
Feljebb a' Saskeselyűnél,
'S örömet hoz az emberi nemnek
Ha leszáll a' földre;
'S hálával tér innen vissza megint
Valahányszor az égbe repül.⁵⁰

A 'képzelet' szót Kazinczy a 'Phantasie' kifejezéssel ülteti át németre. Ez utóbbi magyar megfelelője is megtalálható nála, illetve számos alkalommal él a rokon értelmű 'képződés' kifejezéssel. Mindezek alapján megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy a korszakban nincs rögzített magyar nyelvű terminológia, a 'képzelet'-fogalomkörbe tartozó kifejezések változatos, egyéni használata jellemző, amit egy-egy szerző esetében nagyban befolyásol saját nyelvi környezete, és feltehetően világirodalmi fordítói munkássága. Két további példa arra mutat, hogy Ka-

49 Vö. KAZINCZY Ferenc, *Összes művei*, szerk. DEBRECZENI Attila, vezető munkatárs BODROGI Ferenc Máté és ORBÁN László (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016–2024), https://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/impresszum.php.

50 KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, szerk. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 17:10.

zinczy szóhasználata válik egyre elterjedtebbé, elfogadottabbá. Berzsenyi majd „A képzelet égi álmába” merül (*Levéltöredék barátnéhez*), Kölcsey pedig épp úgy invokálja mintegy múzsjaként, ihletőjeként a képzeletet, ahogyan Delille (*Képzelethez*).

Érdemes röviden kitérni továbbá a képzelet–képzelőerő fogalmát tárgyaló különféle diskurzusokra, főbb szövegtípusokra. A téma a következő tudományterületekhez tartozó értekezésekben fordul elő kisebb-nagyobb gyakorisággal: az ember mentális-intellektuális képességeit vizsgáló antropológiai, pszichológiai munkákban; filozófiai-logikai fejtegetésekben; a művészet és szűkebb értelemben az irodalom létrehozását és megértését lehetővé tevő alkotói és befogadói eljárásokat, attitűdöket, és a szépirodalmi fikció mibenlétét elemző írásokban. A témát tárgyaló érvelésekben egyaránt megtalálható a képzelőerő objektív definiálása, valamint a különféle, nagyjából szélsőségesen negatív, kisebb részben pozitív, erkölcsi értékítélettel kiegészülő leírások.⁵¹

Az első magyar nyelvű, rendszeres pszichológiai szakmunkákból értelemszerűen nem maradhatott ki a képzelet–képzelőerő témájának tárgyalása. Így két külön fejezetet szentelt neki Pálóczi Horváth Ádám *Psychologia, azaz a lélekről való tudomány* (1792) című értekezésében. *A képző- és érzőtehetségről*, valamint *A képzelődötehetségről s annak gyakorlásáról* szóló fejezetekben idegen nyelvű forrásokra, elsősorban Christian Wolffra támaszkodva részletesen definiálja az ide tartozó alapfogalmakat (pl. *perceptio, idea, sensatio* stb.), leírja, hogyan működik az *imaginatio*, s milyen összefüggésben áll a költői, tágabb értelemben véve a művészi tehetséggel és az alkotás folyamatával.⁵² Az ember antropológiai szempontú definiálása, filozófiai, pszichológiai szempontú megközelítése volt Aranka György fő törekvése is *Az ember esmérete* című, 1797–1815 között keletkezett tudományos írásában. Aranka „az emberi négy fő alkotvány”-nak az „élő, esmérő, érző és személyes” képességeket tartja, ezen belül az „esmérő tehetségek” között a „képzelő, képzelődő és ítélő vagy magameghatározó” altípusokat különíti el. Az

51 A megelőző korszak hasonló jelenségeit átfogóan összegző monográfia: TASI Réka, *Vana ludor imagine: Az imagináció kora újkori katolikus kontextusai*, Irodalomtörténeti füzetek 187 (Budapest: Reciti Kiadó, 2023).

52 Vö. HORVÁTH Ádám, *Psychologia: Az az a lélekről való tudomány: Íratott 1789-dik Esztendőben* (Pest: Trattner Mátyás, 1792), II–III. rész. Vö. HEGEDŰS Béla, „Lélek és irodalom: Költészetszemlélet Pálóczi Horváth Ádám *Psychológiájában*”, in *A kis világbeli nagy világ: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról*, szerk. CSÖRSZ Rumen István és MÉSZÁROS Gábor, Reciti konferenciakötetek 10, 227–248 (Budapest: Reciti Kiadó, 2020).

emberi elmében és lélekben lejátszódó folyamatok között meghatározza a belső képalkotás, „képzelés” menetét, s ezzel összefüggésben a képzelet működését.⁵³

A 18. századi gondolkodók között még sokaknál megtaláljuk a képzelet és a képzelőerő káros voltáról szóló érvelést mind az általánosabb filozófiai-morális, mind az irodalmi művek befogadásának veszélyeit hangoztató fejtegetésekben. Egy-egy példát említve: Huszti István 1705-ben arra hívja fel a figyelmet, hogy a túlságosan elragadtatott képzelet olyan, mint egy megvadult állat, s a bölcs ember legfőbb célja annak kordában tartása saját mentális-intellektuális állapotának egyensúlyban tarása érdekében.⁵⁴ Alexovics Vazul 1792-ben megjelent munkájában amellet érvel, hogy az írók a „szabadabb képzelések” révén hoznak létre olyan szövegeket, melyekben túlsúlyba kerül a szerelmi-erotikus tematika, s emiatt árthatnak az olvasóknak.⁵⁵ Ezzel együtt más szerzőknél, elsősorban a 18. század utolsó harmadában megjelenik az a gondolatmenet is, mely szerint egyrészt a képzelőerő fejlesztése minden ember számára hasznos, és a képzelet elengedhetetlenül szükséges mind a művészeti alkotások létrehozásában, mind azok befogadásában, az általuk keltett benyomások értelmezésében, értékük megítélésének folyamatában. Pálóczi Horváth Ádám például 1790-es röpiratában kimondottan a nőkhez szólva hívta fel a figyelmüket arra, milyen fontos eleme a nevelésnek, hogy az édesanyák saját képzeletükre támaszkodva hasznosan és tanulságosan szórakoztatják és oktatják a gyermeküket.⁵⁶ Az esztétikai szakirodalomban

53 Vö. BÍRÓ Annamária, „Aranka Ember Esmérete: Egy kéziratos filozófiai értekezés”, in *Aranka György gyűjteménye I. Az emberarcú intézmény: Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk. EGYED Emese, Erdélyi Tudományos Füzetek 249, 88–96 (Kolozsvár: EME kiadása, 2004).

54 „Aminthogy megköjtjük a dühösködőt, hogy senkinek ne ártson, szintén úgy zabolázd meg képzelődésidet, hogy hamis ítéletek által el ne nyomja elmédet. Ez, mint egy megszelídíthetetlen fenevad, elragadja magát, és mindenütt, ahol néki tetszik, nagy szabadsággal benyargalja; ez egyszersmind fecsegő is, futosó, a nyugalommal el nem szenvedhető, a dolognak újságán örülo és semmi meghatározást nem esmérő. Annak okáért erre a bölcsességre nagy gondot tarts, hogy azt kézen fogva tartsad, megkössed, és egy helyre szegezd, hogy a te gondolatid s elmédnek végezési a vélekedéstől ne függesztesse fel. Valamelyek elméd kívül vannak, mindazok nem tartoznak tereád.” HUSZTI István, „Az égre kézen fogva vezető kalauz (1705)”, in *Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok II.*, szerk. TÜSKÉS Gábor és LENGYEL Réka, Magyar Remekírók, Új Folyam, 253–262 (Budapest: Kortárs Kiadó, 2015), 257.

55 „Azokról végezetre, melyek a szabadabb képzelések által, a sikamló versek által a szívet veszedelmesen összeverik; a kigondolt történetek által az embert, mint csábítson el másokat, s hogyan kezdjen mesterségesen s könyvből szerelmeskedni, oktatják; és az elmét legalább ezer balgatag ábrázatokkal, a szívet legalább ezer héabavaló kívánságokkal megtöltik.” ALEXOVICS Vazul, „A könyvek szabados olvasásáról”, in *uo.*, 193–202, 196.

56 „Az emlékezet és képzelődés segítik a lelket sok és helyes képezeteknek megszerzésére s összefűzésére. – Az anyák, kik természettel kedvesek gyermekeik előtt, csak beszéd közben is olyan nemes képzelődésekkel tölthetik be gyermekeiknek elméjét, ha egyszer magok nemesen emlékeznek s képzelődnek,

pedig többek között Julius Gabelhofer egyetemi előadásában találkozunk a képzelet szerepének és alkalmazásának meghatározásával.⁵⁷

Összességében elmondhatjuk, hogy mind Horváth János szándéka egy kimondottan a képzelőerő értékes voltát, hasznát bemutató értekezés összeállítására, mind az ennek kapcsán keletkezett Verseghy-adaptáció egyedülálló a korszakban. Gondolatiságában előremutató, amennyiben teljesen szakít a képzelőerő korlátozását célzó, akkortájt még elszórtan felbukkanó törekvással, s hathatósan sorakoztatja fel a teremő képzelet működésének válfajait, követendő példáit. Verseghy egyéni érdeme, hogy képes volt pontosan értelmezni, és az eredeti francia szövegnél szemléletesebb, elevenebb, nagyobb gondolati-érzelmi hatást kiváltó stílusban tolmácsolni annak a Delille-költeménynek a részleteit, mely azóta sem akadt magyar fordítóra.

Delille-től, Delille-ről magyarul

A Delille-életmű magyarországi recepciójának adatait ez idáig nem gyűjtötte össze a kutatás. Tudunk róla, hogy kötetei a 18. század végétől ott voltak a művelt értelmiség olvasmányai között, Csokonai például az *Anakreoni Dalok* jegyzeteiben hivatkozott rá.⁵⁸ Nevét megismerhették Barthélemy *Anacharsis*ának francia kiadásából, melyekben az antik görög és római versek Delille fordításában jelentek meg.⁵⁹ A budai német nyelvű sajtóban 1799-ben megjelent *A halhatatlanság (Dithyrambe sur l'immortalité de l'âme, 1802)* című versének részlete, majd megemlékeztek róla halála évében, 1813-ban.⁶⁰ Neve szerepel továbbá Ivanics Zsig-

hogy a csupa neveléssel nem holtig való boldogtalanságot, mint eddig, hanem megöröködött virtust (mely maga jutalma magának) szereznek gyermekeiknek.” PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, „A magyar asszonyok prókátora”, in *uo.*, 664–672, 669.

57 „Úgy tapasztaljuk, hogy az emberi lélekben minden érzést a képzelet kelt fel. [...] Ezért azután az összes művészet, amikor az ember belső érzését meg akarja indítani, arra törekszik, hogy egy tárgyat vagy a külső érzékeink elé állítson (ezt teszi a festészet és a szobrászat), vagy egyfajta élő felidézéssel a dolgok jelei, a szavak révén a képzeletnek vesse alá azt (ezt teszi a költészet és a retorika). Tehát mind a beszélő, mind pedig a képzőművészetek a lehető legérzékletesebb felidézéssel keresztül nagyon kellemes érzést keltenek a lélekben.” JULIUS GABELHOFER, *Esztétikai előadások*, ford. KISS Béla, in *uo.*, 865–874, 865–866.

58 Lásd erről OROSZ Beáta, „Milyen könyveket forgatott Csokonai (s miket nem)?”, *Magyar Könyvszemle* 118, 4. sz. (2002): 411–421, 420.

59 Vö. Kazinczy Ferenc – Ráday III. Pálnak, Széphalom, 1809. október 15., in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, 7:4–6.

60 NAGYIVÁNNÉ BARHÓ Margit, *Francia irodalom a magyarországi német folyóiratokban 1767–1852*, Német Philológiai Dolgozatok 59 (Pécs–Budapest: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1934), 43–44.

mond Pesten 1817-ben megnyitni tervezett kölcsönkönyvtárának jegyzékén.⁶¹ Munkái közül kettőnek ismerjük teljes magyar fordítását. Az egyiket Kis János készítette a *L'Homme de champs* alapján: *A falusi élet. Delille francia munkája után versekben szabadon fordítva* (Sopron és Pozsony, 1825).⁶² A másik fordítója Sebestyén László volt, akinek Szinnyei ezt az átültetését nem említette, csak három másikat sorolt fel.⁶³ Egy Kotzebue-darab mellett Sebestyén elkészítette *A varázsfuvola* magyarítását, s a már említett Madame de Genlis *La jeune pénitente* (1807) című regényének fordítását (*A fiatal bűn bánóné*, 1815).⁶⁴ Az 1820-as évek elején „Delillenak némelly darabjait fordítá metricus versekben”, és próbálkozott

61 KIS ELEMÉRNÉ, *Ivanics kölcsönkönyvtára*, Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve, 1965–1966 (Budapest: OSZK, 1967), 458–473.

62 Thaisz András ismertetését *A falusi élet*ről lásd Tudományos Gyűjtemény, 1825, VI, 87–91; Dessewffy József ismertetése: Felső Magyar Országai Minerva, 1825, Hatodik füzet, Június, 245–246. A fordítás rövid ismertetését a beledolgozott magyarországi vonatkozásokkal lásd KOVÁCS József László, „»Hol van az Tempe, az az Éden...«: (A magyar Tempe írói 1. Kis János)”, *Tempevölgy* 3, 10. sz. (2011): 7–12.

63 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, hozzáférés: 2024.10.09, <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>.

64 Itt érdemes megemlíteni, hogy Madame de Genlis műveinek magyar recepciója is kutatásra érdemes téma lehet. Életéről és működéséről a legrészletesebb tájékoztatást az alábbi honlapok nyújtják: <https://harppost.blogspot.com/2011/07/madame-de-genlis.html>; <https://harppost.blogspot.com/2011/07/madame-de-genlis-az-irodalomban.html> – A blog szerzője idézi Kazinczy véleményét Madame de Genlis regényeiről, stílusáról, és más francia szerzőkkel kapcsolatos megállapításairól, s felhívja a figyelmet arra, hogy Kazinczy az egyik mondatban Rousseau-t említi, de valójában ott is Voltaire-re céloz: „Ismered-e Nouveaux Contes Moraux par Mad. de Genlis? – Feleségem falja ezeket a regéket, s reávelt, hogy néhányat én is elolvassak, vagy végighallgassam, midőn ő fennszóval olvas. – Az a nőstény író szép tónussal bír, de kiismerni, hogy nőstény író, s oh ha tudná szegény, hogy én (kinek szüfrázásával tudom keveset fogna gondolni) mint gyönyörködöm azokban az ő acharnirt emigránsi declamációjában a filozófusok s enciklopedisták ellen? Az a teológiai szelídség rendes szelídség. Ez a nőstényke asszony és buzgó keresztyén lévén is, Rousseauinak akasztófát méltóztatik adjudicálni, hogy lokaj korában egy pántlikát elloptott és Mariottra fogta, hogy azt ettől kapta ajándékban. A nem keresztyén Wieland erről az esetről igen szép Apológiát írt, s megmutatta igen elmésen és igazán, hogy az ártatlan lopást morális lehetetlenség vala megvallani Rousseauinak. – Barátom, én egy kissé elhiszem magamat, midőn ily munkákat – ily közönséges tapsolással fogadott munkákat olvasok, merő curiositásból – s látom, hogy mit csudál s szeret a világ. Még nekem francia író nem nyerte meg inkább javallatomat, mint a maga Regéiben Marmontel – kinek egyéberánt Incas-ait kacagom, mert az a teli hang nem franciának való; az ő tulajdonok a könnyebb conversatiói stílus. Szeretném olvasni szent írókat, Bourdalout s társaikat – Szilváson nagy rakással kaphatnám – de vestigia terrent, paposkodnak! – Voltaire nekem nem emberem, és nem volt még minekelőtte Mad. de Genlisban olvastam volna is, hogy ő nem tudott apte írni, és minden munkái egy tónusban vannak írva. Ez egyben Mad. de Genlis igazán íté.” Kazinczy Ferenc – Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1811. január 17. KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, 8:279–280.

azok kinyomtatásával.⁶⁵ Az átültetés kéziratban maradt, címe: *A természet három országa, Delill Jakab francz szerző után magyar hősi versezetbe szabadon foglalva. Mindenik énekhez hozzá járuló tudós jegyzetekkel együtt.* Sebestyén 1828-ban az Akadémiának küldte be bírálatra, ahol 1832-ben Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály készített róla egy-egy értékelést, s ezek szóbeli megtárgyalása után átdolgozásra visszaküldték neki. Az átdolgozást követően a fordító 1840-ben újra megküldte a 270 folió terjedelmű kéziratot az Akadémiának, de az továbbra sem került kiadásra, a kéziratárba tették (jelzete: MTA KIK Kt. Term. Tud. 4r 3).⁶⁶ Az 1820-as évekre Franciaországban már elmúlt a leíró költészet nagy korszaka, s Delille munkássága is gyorsan feledésbe merült. Egy idő után egyáltalán nem vitték tovább a verses tanító költészet hagyományát, a természettudomány kommunikációjának elsődleges terepévé a tudományos próza vált. A két teljes magyar fordítás a Verseghe-féle átültetés mellett fontos állomása az idegen nyelvű Delille-recepciónak, ezért alapos vizsgálatuk további adatokkal gazdagíthatja a francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetét.

65 Szentmiklóssy Alajos – Kazinczy Ferencnek, Erdőtarcsa, 1823. február 20. és március 21. KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, 24:271. – Ugyanezekből a levelekből kiderül az is, hogy Sebestyén lefordította Pope *Essay on Man* című költeményét, sőt, hogy az „már nyomtató sajtó alatt vagyon”. Ezt a fordítást eddig nem sikerült azonosítani, egyéb említését nem találtam.

66 Lásd erről VISZOTA Gyula, *Vörösmarty kisebb akadémiai jelentései*, Akadémiai Értesítő, 1939, 140–175.

Függelék

*A' képző erőnek erkölcsi műveléséről, avagy tökéletesítéséről*⁶⁷

A' képző erőnn (imaginatio) a' léleknek ama' tehetségét értem, mellynél fogva volt észrevételeinek (perceptio) érzeményeinek (affectio animi, sensus) képét magában megújítani, maga elejébe visszaállítani 's mint jelenvalót szemlélni képes; sőt ezen képeket feltagolni, elmódolni (modificare) számtalan új meg új formákba szerkeztetni, 's azokból az eredetiektől egészen különbözőket, olyanokat alkotni, mellyeknek megfelelő tárgyaik mikivüllünk nincsenek. Avagy amint Barnes rajzolja, az ő tiszte összevgyűjteni, eggyesíteni, felosztani, elszerkeztetni a' képeket (idea), de nem azon rend szerint, mellyel a' lélekbe nyomattak, mert ez az emlékezet' körébe tartozik, hanem egészen a' szerint, ammint annak kedves hajlandóságával legjobban megegyez. Keresztül futtya ama' megmérhetetlen tárházat a' hová a' képek összevgyűjthetők, 's letéve vannak, és ott a' tárgyakat, azoknak formáit, minéműségeit kénnyé szerint összevgyűjthetők vagy elválasztja egymástól. Szolgálónak mondhatnók ötöt a' háznál, ki mindenkor talpon áll az elmének parancsolatjára, a' maga csudálatos gyűjteményéből a' szereket adogatván kezéhez, mellyből az okoskodásainak épületét összevgyűjthetők; vagy pedig örökké foglalt, soha meg nem unatkozó, fáradhatatlan munkásnak, ki szünet nélkül a' közjóra, 's a' többi tehetségek' számára dolgozik.⁶⁸

Az értelemnek tudni illik a' képző erő terjeszt legtöbb tárgyakat elejébe a' gondolkodásra; és jóllehet neki magának is mindent a' tapasztalásból kell vennie, el fogna mindazáltal nagyobb részint veszni valamit ez tanít, ha azt, a' képző erő hűven meg nem őrzene, 's képekben ismét előnkbe nem állítaná. Ritkán adatik az értelemnek voltaképen szemlélnie, a' mit ki kell dolgoznia, hanem többnyire mindég a' phantasiának kell újra elejébe tüntetnie a' volt jelenéseket. De másoknak kinyilatkoztatásit sem fognánk soha is érteni, ha szavaikhoz a' phantasia mindgyárt a' fogásokat is hozzájuk nem kapcsolná, 's a' fogásoknak tulajdon tár-

67 A kézirat jelzete: OSZK Quart. Hung. 3600. f. 9r–10r. Rajta a következő megjelölések: más kézzel, tollal a jobb margón: 'Horvát József', aláírva ceruzával, más kézzel: vegyes munkái; pecsét: OSZK Kézirattári Növendéknapló, 1954. évi 57. sz. A kézirat tartalma: f. 1r–4v: A' Böjt parancsolatjáról; f. 5r–8v: Urnapi Beszéd (a cím előtt más kézzel: Horvát József); f. 13r–31v: Franciscus Assisius novum Ordinem instituit; f. 32r–38r: Caput primum. Humatio et combustio praecipua sepeliendi genera. Utamque Graecis Romanisque fuisse usitatam; f. 40r–47r: Amerikának feltalálása; f. 50r–56r: Péter és Sói; 56r–57r: Res est sacra miser. Seneca. A' kit a' kemény Sors / Vas keze meg-görbeszt (vers); 57r–58v: Tizenegyedik Lajos avagy Az Embertelenség meg-alkuszik a' Babonásággal.

68 Archives littéraires de l'Europe Nro. XIV. 241.

gyaikat alájok nem szerkeztetné. Továbbá, ő viszi az értelmet egyik gondolatról által a' másikra, 's jöllehet azokat sokszor más rendbe helyhezetni kénytelen, nem ritka dolog mindazátal, hogy a' gondolatoknak legszerencsésebb összefűzésével lepi meg. A' képző erőnek kell köszönnünk ama' gondolatokat is, melyekben néha a' legnagyobb találmányoknak zsengei fekszenek. Nála nélkül az Ész sem képes összealkotni okoskodásait, a' képző erő adgya elő tudniillik a' testeket, a' környűlállásoknak eleven rajzolattyával, ő mutattya be a' tanúkat, ő gyűjti egybe a' próbákat, melyekből az igaz végitéleteket hozza ki.

Illy hüven szolgállya a' képző erő az érző tehetségeket is. Mind azok a' művek, melyekkel a' mesterség azt gyönyörködteti, a' képző erőnek – a' tökéletességnek formái szerint alkotott természeteki. Az imádásnak érzeménnyét ő indíttya fel az eszes valóban, az Isteni véghetetlenségnek 's az ember porszemnyiségének képeit öszvetartva állítván a' léleknek elejébe. A' szeretetnek, barátságának kötelékit friss, 's édes emlékeztetésével szoríttya meg. A' háladatosságot az emberi szívnek legfőbb díszét, hogy el ne enyésszen ő örzi szemünkben, megújítván a' jótéteményeknek képeit. Az ő nevedéke az üdvöz bánat, mely a' bűnöst megtérésre győzi, elejébe vivén tudniillik a' templomot, az oltárt, ott tett hitszegését, 's azoknak utálatosságát mindaddig kínozza, mardossa, míg a' bánat szívében meg nem születik. Hát vallyon hányszor szerez tágulást az embernek szorongattatásiban, hányszor nyújt vigasztalást inségében, hányszor derít világosságot elnyomó homályában 's édesíti keserűségeit?

Semmivel sem röstebb ő a vágyó tehetségnek szolgálattyaiban is. A' képző erő tartya előnkbe a' czélokat, melyekre törekednünk kell; ő segít az eszközöknek ösmeretére, hogy bátran munkálkodhassunk. Hogy a' látható világonn túl lévő valóságoknak, melyeket az elme hiedelmesen ohajt fel, az akarát pedig örömmel ragaszkodik mint gyámolyaihoz különben megeléghetetlen inségeikben, nyomdékok legyen a' szív előtt; a' képző erőnek kell azokat bizonyos jelképekben elejébe terjeszteni. Nem különben, hogy az észnek ideái cselekedetinkre, életünkre hathassanak, neki kell azokat felöltöztetni, 's kellemetes ideálokban állítania előnkbe. Az ihletés is rész szerint ő tőle származik, mellyel az embernek eltelve kell lennie, hogy nagy, 's nehéz dolgokat mozdíthasson, a' veszélyt, a' világnak előítéletit, 's alacsony gondolkozását meg tudja vetni.

VERSEGHY Ferenc. „A' képzelő erőnek nagy művei az emberben: (Delille után.)”. *Egyházi Értkezések és tudósítások*, 3. sz. (1824): 79–90.

A' mit az érzésnek szerszámai öszveszereznek,
örzeni mint kincset 's meg visszaidézni eszünkbe,
vajmi kevés szolgálat, ama' termékeny anyának
tisztzeihez képest, melyet festései végett
Képzésnek nevezünk. A' múlttat ez újra leírja;
a' mi jövend, azt képeivel meg tudja előzni;
gáncsait a' megesett dolgoknak gondosan irtya;
s' a' minék e' földönn meg kellene lenni, teremti.
Légy meg! imígy szólíttya meg ezt; 's meg amarra
tekintvén,
így szól: *újra teremj!* 's mint hajdan az égi Atyának
úri szavára, kiüt töstént a' semmi' öléből
a' remek elmevaló, 's meglévén, *itt*
vagyok! úgymond.
Ő szüli, ő táplálja tüzét a' mennyei lantnak,
a' faragó vasnak, 's a' festő mesteröcsetnek.
Ő teszi azt, hogy az embereket hódítani termett
büszke vitéz sebes egy pillantásával egészen
átszemlél mindent, a' mik czéllyára vezérlik.
A' nemesebb szívnek nem más dajkállya negédgyét,
felfel biztatván különös tettekre hatalmas
kedvét a' ragyogó dücsnek búbjai által.
Így Cicero az iránta igaz bosszúra kelendő
századit a' később nemzetségeknek előre
érezvén, felemelte magát reptével ezekhez,
's messzéről hallotta nevét hangozni örökké.
A' kormánytudomány maga is ne köszönnyec vallyon
e' nagy Dajkának, hogy bölcsessége magosra
felszállott? szeme messze terültt környékre kihat, hat,
mert magosabbról néz. Hol lassan mászik, orozva
andalog a' sokaság, oda egy ugrással elér ő.
Szinte mikint az alatt, hogy az útnak gyáva porában
máskáló féreg hegyeit szemlélheti egy két

Jacques DELILLE. *L'Imagination, I–II. Avec des notes historiques et littéraires par J. ESMÉNARD.* Paris: Giguet et Michaud, 1806.

Mais tandis que les sens nourrissent ce trésor,
Lui-même en remplit un plus admirable encor,
Qui sans cesse reçoit et reproduit sans cesse;
L'Imagination, féconde enchanteresse,
Qui fait mieux que garder et que se souvenir,
Retrace le passé, devance l'avenir,
Refait tout ce qui fut, fait tout ce qui doit être,
Dit à l'un d'exister, à l'autre de renaître;
Et comme à l'Éternel, quand sa voix l'appela,
L'être encore au néant lui répond : me voilà.
Des maîtres du ciseau, du pinceau, de la lyre,
C'est elle qui produit, qui nourrit le délire,
Donne au fier conquérant son rapide coup-d'oeil,
Des grands coeurs entretient le généreux orgueil,
Et par l'espoir d'un nom soutient un grand courage
Tel, des siècles vengeurs pressant le suffrage,
Cicéron s'élançait vers la postérité,
Et de loin écoutait son immortalité.
La politique même à ma noble déesse
Doit le plus grand essor de sa haute sagesse.
Son regard voit plus loin, en voyant de plus haut;
Où la foule se traîne, elle arrive d'un saut.
Tel, quand le ver rampant voit à peine un brin d'herbe,
Un immense horizon s'ouvre à l'aigle superbe.
Enfin c'est cet instinct, ce sens divinateur
Qui donne au grand talent son vol dominateur.
Le présent appartient à tous tant que nous sommes;
Aux savants le passé, l'avenir aux grands hommes;
Ou, si l'esprit recule au gré du souvenir,
C'est pour mieux s'élancer dans le vaste avenir.
Et le mystique amour, la piété touchante,
Que ne doivent-ils pas au pouvoir que je chante?
Voyez ce tendre coeur qui, prompt à s'enflammer,

fűszálnak; büszkén kirepül ellenben az égbe
 a' sas, 's végetlen szemkört tud nyitni magának.
 Végre nem öe ama' nemes ösztön, előre gyanító
 érzés, melly magosabb reptekre vezérli az észnek
 ritka talentomait, győzőit az emberi nemnek?
 A' mi jelenlévő, mindnyájan bírjuk; az elmúlt
 a' nyomozó bölcssekhez tartozik; a' mi jövődő,
 az csak ama' nagy férjfiaké, kik még az avúlttnak
 nyomdokit is csak azért keresik fel vizsga eszekkel,
 hogy segedelmekkel mélyebben hassanak a' most
 pusztá leendőnek környúlvehetetlen ölébe.
 Hát a' tiszta tűzű szeretet, melly testi salakkal
 meg nem együl, vagy az érzékeny buzgással imádó
 isteni szolgálat, ne köszönnyék e' nagy erőnek
 boldog repteket, mellyekkel az égbe behatnak?
 Nézd emez érzékeny szívet, melly mennyei lánggal
 égni szeret, nem láté viszont rút poklot az olyan
 emberi lélekben, melly szent szeretetre nem ébred?
 Istenes árajtúl ellepve az édes örömnék,
 más gyönyörűséget földünkön vággya nem ösmer.
 Lába alatt e' gyáva lakást tova sínleni látván,
 Istene, a' mire vágy egyedül; csak az égi lakások,
 mellyekhez szerető elméje kitörni ügyekszik.
 Már ragyogó fénnébe merül e' mennyei Úrnak,
 's a' mit díszelről örömet hitt, látni ohajtyta;
 már felemelkedvén szárnyánn a' tiszta tüzeknek,
 lázúl a' gúnynak méltatlanságai ellen,
 mellyekkel gonoszúl sértette az ember az Istent;
 tűri gyalázattyát, vele együtt kinnyait érzi,
 meg nem szűnhetvén sebeit mosogatni könyével;
 már meg egész napokat tölt el mennybéli tüzének
 csüggedezési között, a' félig nyílt szótlan ajakkal,
 mozdulás nélkül, mély ájúlásba merülvén,
 hódol az Istennek, ki tüzével fogytig emészti.
 Így vesz ezen mennybéli erő, ezen Isteni képzés
 gondolatinn bizonyos diadalmat az emberi észnek;
 Így hódította kies jármához az emberi szívet!

Vit l'enfer dans une âme incapable d'aimer:
 Dans les plaisirs sacrés dont le torrent l'inonde,
 Sait-elle encor s'il est d'autres plaisirs au monde?
 Loin, bien loin sous ses pieds, elle voit ce séjour;
 Il n'est plus que son dieu, le ciel et son amour.
 Tantôt le contemplant dans l'éclat de sa gloire,
 Elle aime à voir enfin ce qu'elle aimait à croire;
 Tantôt plus haut encor, sur des ailes de feu,
 Sublime, elle s'élève à l'opprobre d'un dieu,
 Endure ses affronts, partage ses tortures,
 D'interminables pleurs arrose ses blessures;
 Tantôt, dans les langueurs d'un ineffable amour,
 En une longue extase, elle épuise le jour;
 Et la bouche entr'ouverte, immobile et pâmée,
 Elle succombe au dieu dont elle est consumée:
 Tant ce pouvoir divin, cet ascendant vainqueur,
 Domine sa pensée et subjugue son coeur!
 (Chant I, 8–10)

Belső bírónknak feddését, mellyel előnkbe tartván a' rút bünt, szívünket kínzani szokta, rettenetes festéseivel táplállyá, nagyíttya bennünk a' képzés. Ő hozza eszünkbe hitünket, mellyet megszegtünk, a' szentegyházat, az oltárt, hol fogadásinkat megtettük, szinte halálíg tartandó kínzást szülvén bűnünknek öléből. Ámde az illy gyötrő feddésai által az ember megtisztul olykor, 's még vesszeje szinte javára szolgál a' bűnnek, melly már a' múltba enyészett, a' születő nemes erkölcsnek lesz végre kezesse. És te az említés' erejének drága gyümölcse, Hálaadás! vedd itt mély tisztuletemnek adóját! Istene a' nyereségkeresésnek az, a' mi jelen van; ámde Te visszavetted szemedet még arra is, a' mi a' régen múlttnak szomorú sírjába lesüllyedt. A' ki azonn látszott esdeklenni, hogy lefizesse szíve' adósságát, arról a' hajdani Bölcsek mondani azt szokták: *szeret emlékezni!* sem Isten nem győzendi viszont a' hálaadásra, sem ember a' feledékeny eszűt, 's az adóst, ki köszönni nem is tud. Nemde az állhatatos szerelem, 's a' tiszta barátság szinte mivolta' felét a' bájképeknek őrlő újításaiból szerkezteti össze? Az ösztön megszüli a' kötelet, 's az üdő hurkokra szoríttya; a' képzés azután azt súgja eszünkbe, hogy egymást kedveljük; mire még tűzesbb lesz régi szerelmünk.

Innen az elmúltat, meg amonnan előnkbe szeretvén festeni a' mi leend a' képzés; emberi szívünk két pont közt leng szüntelenül: a' félelem innen sürgeti, más részről a' vidámságra derítő drága remény, melly hogy felbízattgassa nemünket, visszamaradt köztünk, mikor undok földi lakunkrúl, minden egyéb erkölcs ismét a' mennybe vonódott. Ő evez a' vízenn egyedül a' fürge hajóssal; ő virogat számkönyveinél a' nyerni ohajtó

Que dis -je? l'Éternel, en le faisant renaître,
Au sage emploi du temps nous invite peut-être.
Il nous dit : « Du présent placez-bien les trésors, »
Et que vos souvenirs ne soient point des remords. »
Malheureux le mortel que le remords tourmente!
L'Imagination le nourrit et l'augmente.
Terrible, elle présente à l'homme criminel
Son serment, son parjure, et le temple et l'autel,
Et lui fait de son crime une longue torture.
Mais l'âme, quelquefois, par le remords s'épure;
Il fait servir au bien le vice qui n'est plus,
Et cet enfant du crime est garant des vertus.
[...]

Et toi, du souvenir le plus noble attribut,
Douce reconnaissance, accepte mon tribut!
Le présent est le dieu que l'intérêt adore,
Mais toi, vers le passé, ton oeil se tourne encore.
Si des dettes du coeur il s'était acquitté,
« Cet homme se souvient, » disait l'antiquité.
Mais aux dieux, aux mortels vainement redevables,
Que d'âmes sans mémoire, et de coeurs insolubles!
Et même dans l'amour, même dans l'amitié,
Le doux ressouvenir n'est-il pas de moitié?
Le temps serre les noeuds que l'instinct fit éclore;
On songe qu'on s'aima, pour s'aimer plus encore.
Trop heureux, cependant, si toujours le passé,
Par ces doux souvenirs nous était retracé!
(Chant II, 79–80)

L'Imagination se plaît à réunir,
D'un côté le passé, de l'autre l'avenir.
Là, sur deux points divers notre coeur se balance;
La Crainte d'un côté, de l'autre l'Espérance;
L'Espérance au front gai, qui, lorsque tous les dieux
Loin de ce globe impur s'enfuirent dans les cieux,
Nous resta la dernière, et console le monde.
Avec le nautonnier elle vogue sur l'onde,
Veille dans les comptoirs, guide les bataillons,

kalmárnak. Ki egyéb viszi ütközetekbe az édes
 honnyáért vívó sereget? Ki hunyorgat üdönkint
 a' parlagra konyúltt szántónak barna szemébe?
 Ő salyagat mosolyogva nővő könyvére az álmos
 hajnal előtt munkába merültt Írónak. Ezenkép
 már evezőt visel ő, már tollat; már meg ekével
 váltja fel a' fegyvert, annyát a' bajnoki fénynek.
 Ő biztattya kivált magosabb reptekre nemünknek
 nagy szívű csemetéit. Az ó Rómának imilyen
 magzattyát, Czézárt, ammint a' népre pazarló
 kézzel egész kincset már szinte kihányta, baráttya,
 jótéviségét nem győzven végre csudálni,
 megszólíttya imígy: Mi marad fenn régi javadbúl,
 hogyha pazarlani meg nem szüinsz? – A' drága
 reménység!
 úgymond erre amaz. – Pedig óh! melly büszke
 remény volt
 e' nagy Rómaié! – Szekerét a' csalfa szerencse
 nemde szabad tetszése szerint a' dajka Reménnyel
 szokta vonatni, mikor szívünkkel játszani látszik?
 Ez teszi gazdaggá a' pórt; ez festi szabadnak
 a' nyomorúltt szolgát; általa kedvre derülven,
 bár ha bilincs csörög is lábárúl, énekel a' rab.

Ámde mihelyt a' képiró áthágja határit
 a' mi világunknak, 's ideális honba repülven
 észhaladó zselléri között folytattya futását
 a' tüzes elmének, mint ösmertesse velünk meg
 emberi férgekkel, tárgyát, melly emberinél több?
 Képszerző keze, melly meghal, mint fesse szemünknek
 a' csupa lelki valót, melly meg nem halhat? az érzés'
 eszközeit honnan vegye, hogy tegye össze az orczát
 benne, hogy a' formát? Talpképet szülni eszével
 's képet is egyszersmind, nem kis dolog! Akkor
 üdül fel
 a' képzés tüzesen 's kimerítven titkait ékes
 mesterségének, megtisztíttattya fejében
 a' sokféle vonást, mellyekbül képe teremjen.

Sourit au laboureur courbé sur ses sillons,
 Du savant matinal voit grossir le volume,
 Et tient le soc, la rame, et l'épée et la plume;
 Mais surtout des grands cœurs elle enhardit l'essor.
 Quand César aux Romains prodiguait son trésor,
 Un ami, qu'effrayait sa vaste bienfaisance,
 Lui demanda quel bien lui restait : l'espérance,
 Dit-il; et quel espoir que celui de César!
 La fortune à l'espoir laisse atteler son char;
 Il enrichit le pauvre, affranchit les esclaves;
 Et par lui le captif chante dans ses entraves.
 (Chant II, 85–86.)

Mais du monde réel franchissant la barrière,
 Dans le monde idéal s'il étend sa carrière,
 Comment montrer à l'homme un objet plus
 qu'humain,
 Peindre un être immortel d'une mortelle main,
 Lui composer des sens, une forme, un visage,
 Et créer à la fois le modèle et l'image?
 C'est alors que de l'art épuisant les secrets,
 L'Imagination épure tous ses traits;
 Là triomphe son art. C'est toi que j'en atteste,
 O divin Raphaël, dont le pinceau céleste
 Osa représenter, par un sublime essor,
 Le Christ transfiguré sur le mont de Tabor?
 (Chant V, 16–17.)

'S ez tudományának legfőbb diadalma!
 Tanúmnak
 téged szállítalak nagy Ráphael! A' te kezeden
 égig emelkedvén öcseted, mennybéli vonással
 írta le Krisztusnak színét a' Thábori bércezen.

Mennyi erővel adós e' mennyei dísznek az ékes
 szállásnak tudományja, mikor szívünkbe beötlök,
 vagy mikor a' felségesig ér! Duplázza hatalmát
 ennek az indulat' vezetője, az emberi képzés.
 Vajmi kevésbül áll, szavak által eszünkbe világot
 önteni! szívünket csak az ő festései által
 tudgya igázni ezen mesterség. Képei nélkül
 a' szemes ész jég szívünkön átcsúszik ohajtott vég
 foganat nélkül, mellynek szüleménnye az erkölcs.
 Még mikor azt, a' mit régenten Locke világos
 tollal megmutatott, Genevának Bölce az ékes
 szállásnak tüzes ingerivel szívünkbe nem írta,
 dajka meleg nélkül nem tündöklött hiába
 fénnye az elmének? Tévelygés földte be színét
 a' földnek, valamerre terült. Festései által
 a' bájos képzés tüzesebb szózatra nyitotta
 nyelvét a' bölcsnek, 's szétzúsztá örökre igáit
 a' vak előhitnek, melly fogva gyötörte az embert.
 Megszabadult így a' csöcsömös pólyáinak undok
 tömlöczitül; halhéjaiból ép teste kifeszlett
 a' szűken pihegő asszonynak; meg nem ijednek
 vért látván az anyák rémítő jajra fakasztott
 gyermekekenn 's a' természet már visszakövetvén
 jussait egyenkint, meg azoknak lesznek anyái,
 kiknek az ész által másodszer is életet adnak.

Köz törvények alá a' hajdani emberek egybe
 gyűlvén, 's köz környéki közé versengve vonódván
 a' csak imént épült városnak; hasztalan intett
 fő ura e' helynek hadi népeket oldala mellé;
 hasztalanul mutogatta vezér tisztjének ijesztő
 eszközeit nyilván; szörnyű hóhérinak állást

L'Éloquence elle-même, ou sublime, ou touchante,
 Que ne doit-elle pas à ce don que je chante!
 L'Imagination redouble son pouvoir:
 C'est trop peu d'éclairer, elle sait émouvoir;
 Sans elle la raison glisserait sur notre âme.
 Avant qu'un Genevois gravât en traits de flamme
 Ce que Loke autrefois avait dit avant lui,
 La clarté sans chaleur vainement avait lui.
 L'erreur régnait partout : sa voix enchanteresse
 D'un ton plus éloquent fit parler la sagesse;
 Par lui l'homme rompit le joug du préjugé,
 Des liens du maillot l'enfant fut dégagé;
 La baleine cessa d'emprisonner les belles;
 On vit au cri du sang les mères moins rebelles;
 Et, la nature enfin reprenant tous ses droits,
 Leur fils leur dut la vie une seconde fois.
 (Chant V, 44–45.)

Quand des hommes unis sous une même loi,
 D'une cité commune habitèrent l'enceinte,
 En vain, pour inspirer le respect et la crainte,
 Leur chef eût déployé l'appareil des faisceaux,
 Rassemblé des soldats, dressé des échafauds;
 L'Imagination étalant tous ses charmes,

hasztalan épített, hogy tiszteletére igázza
 a' még vad sereget rettentő vásszai által.
 Ámde mihelyt bájingereit szárnyokra emelte
 a' tündér képzés, nem kellett semmi erőszak,
 semmi szokás, fegyver, törvény, sem szolgálényíték.
 A' hadi játékok, pályák és ünnepi pompák,
 a' gyönyörű fénnel, 's ragyogó példákkal igázó
 színpadok, öltözetek, majdnem mennybéli valónak
 tették a' közjót a' bámúlt népnek eszében,
 melly már honnyáért kész volt áldozni vagyonnyát,
 drága szabadságát csonkítani, tábori ellen
 a' jövevény úrnak harcolni, pazarlani vérét.

Felkeresem fáklyái utánn a' bölcs nyomozásnak
 a' szomorú babonák bölcsőjét. Áh! köz erővel
 voltak azonn a' csalfa remény, a félelem, a' rossz
 erkölcs, a' nyereségkeresés, a' durva kevélység,
 a' komorabb címák, a' csábítóknak eláradt
 tábori, hogy sűrűbb, sűrűbb vakságba zavarják
 a' vele lett éjben tengődő emberi elmét.
 Fátyolozott szemmel, vagy pelypeskedve követvén
 a' habozó köz vélekedést, vagy jégre vezetvén
 csábító nyomainn a' féktelen emberi képzés,
 már szomorú, már víg, már lágy, már vérnek örülő
 Isteneket költött váltólag, számtalan újnál
 újabb agyszüleményt, alacsony hóhérit az észnek;
 's már botorúl csalván, már elcsábítva, bevitte
 a' tévelygések' szomorú éjjébe az elmét,
 's a' szívnek vággyát erkölcstelen útra vezette.

Bien mieux que la coutume, et les lois, et les armes,
 Par les solennités, les fêtes et les jeux,
 Le costume imposant, les spectacles pompeux,
 Nourrit du bien public la noble idolâtrie,
 Et fit par les plaisirs adorer la patrie.
 Mais avant que des jeux, des fêtes et des arts,
 La pompe politique enchantât les regards,
 Il fallait sous des chefs, armés de la puissance,
 Des mortels nés égaux forcer l'obéissance,
 Et du respect des rangs nourrir l'illusion.
 (Chant VII, 140–141.)

En chercher le berceau, vous montrer d'un coup-
 d'œil Comment la peur, l'espoir, l'intérêt et l'orgueil,
 Les mœurs et les climats, et les fourbes célèbres,
 Ont de l'esprit humain épaissi les ténèbres;
 Comment, les yeux voilés, l'Imagination
 Suivant ou conduisant la vague opinion,
 Des dieux tristes ou gais, sanglants ou débonnaires,
 Adopta tour à tour ou créa les chimères;
 Et, trompeuse ou trompée, en cette nuit d'erreurs
 Entraîna les esprits et séduisit les cœurs.
 (Chant VII, 214.)